

ВИБРАНІ ЛИСТИ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО ДО О. ГЕОРГІЯ ФЛОРОВСЬКОГО²⁵

Zähringen i. Br.
Blasiusstrasse, 4
5. IX. 1926

Дорогой Георгий Васильевич!²⁶

Все собирався Вам написать и все откладывал, пока, наконец, не написали Вы. Но Вы напрасно спешите отказываться от посещения Фрайбурга²⁷. Оно не так сложно, как Вам представляется. В Праге в том же самом поезде Вы садитесь в вагон Praha — Basel и попадаете непосредственно сюда (а в любом Reisebureau в Праге Вам дадут и дополнительный к билету Прага — Париж билет Appenweiler — Freiburg i. Br. и обратно). Ближайшим вечером Вы отправляетесь из Фрайбурга в Appenweiler и там пересекаетесь в надлежащий поезд. Поездка сюда из Appenweiler'a около 1 ½ часа (или меньше). Если бы Вы меня не известили о дне приезда или мы разминулись бы на вокзале, то и тут дело не так плохо — в Zähringen идет прямо от вокзала трамвай (15 мин<ут>), а Blasiusstrasse каждый Вам покажет. Что касается ночлега, то очень м<ожет> б<ыть>, что можно будет устроиться Вам с Ксенией Ивановной и у моей хозяйки, если же нет, то Zähringen соединяет все достоинства деревни и большого города — здесь в двух шагах от меня отель крайне дешевый и очень чистый.

²⁵ Публікація і науковий коментар *Ірини Валявко*.

Публікатор висловлює щирю подяку *Володимиру Янцену* за надання консультацій і допомоги щодо впорядкування та коментування листів (наданий ним коментар позначено: [*В. Янцен*]), а також *Марині Ткачук* за суттєві доповнення й уточнення низки коментарів.

Листи подаємо мовою оригіналу зі збереженням авторського правопису. Скорочення розшифровано у кутових дужках < >.

²⁶ Це перший відомий на сьогодні лист Дмитра Чижевського до Георгія Флоровського.

²⁷ Хоча Дмитро Чижевський від 1924 року викладав в українських вищих навчальних закладах Праги (в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, а згодом — в Українському вільному університеті), майже всі свої канікули та відпустки він проводив у Німеччині — насамперед у Фрайбурзі. Це й не дивно, адже він навчався у Фрайбурзі в Е. Гусерля у 1922—1924 роках і мав там коло філософського спілкування, якого йому бракувало у Празі. Він жив, так би мовити, на дві домівки, ніде не почувачуючи себе «назавжди» і продовжуючи пошуки посади і середовища, які б справді його влаштували.

Г. Флоровський, який викладав історію права та античну філософію на автономному Російському юридичному факультеті Карлового університету й історію російської літератури у Вищому комерційному інституті у Празі, прийняв запрошення прот. Сергія Булгакова на викладання курсу патристики у Свято-Сергіївському Богословському Інституті в Парижі, куди збирався переїхати разом із родиною у вересні 1926 року. Пропозиція Чижевського стосується прощальної зустрічі з Флоровським напередодні від'їзду останнього.

Очень жаль, если ничего не выйдет из посещения Вами Фрайбурга.

Тогда увидимся уже не ранее Рождества. Я, впрочем, еще не знаю, останусь ли я в Праге. По моим настроениям, если останусь, то буду рассматривать это как большое несчастье. Но и здесь что-то ничего хорошего (приличной и не слишком мне далекой работы) не находится пока. Есть кое-какие перспективы в Дрездене и в Берлине, но, боюсь, что и из них ничего не выйдет²⁸.

В ноябре начну магистерский экзамен²⁹. Здесь все время, почти что, только на него и уходит. Много приходится делать довольно неинтересной и «нестоящей» работы. — Во всякого рода собственных работах далеко не пошел. А в Праге из-за отсутствия книг обычно у меня — почти полный застой.

О Штауденмейере³⁰ здесь сохранилась память; я слышал о нем от моей хозяйки (кот<орая> из старого баденского рода и интересуется прошлым) и даже был на его могиле, но книг его не читал.

«Умозрительных» впечатлений у меня, к сожалению, сейчас мало (в связи с магистерским экзаменом). Но читал и перечитывал романтиков и нашел довольно много интересного и малоизвестного (к проблемам «ночи» и «двойника» — а обе они очень существенны в русских перспективах. Все русское просвещение можно оценить только в свете второй проблемы)³¹.

²⁸ З середини 1920-х років уряд Чехо-Словаччини, який спочатку активно допомагав російським та українським емігрантам, поступово припинив фінансування емігрантських установ, товариств і навчальних закладів, чимало з яких поступово занепали, що змусило викладачів шукати роботу в інших місцях. Почався масовий відплив творчої інтелігенції із Праги. Чижевський, який підтримував тісні контакти з науковими колами Німеччини і для якого ця країна була особливо близька з духовного і творчого поглядів, наполегливо шукав можливість отримати посаду в одному з німецьких університетів.

²⁹ Чижевський вирішив спочатку скласти магістерські іспити і захищати дисертацію не у Празі, а в Берліні, в Російському науковому інституті, де провідну роль у цей час відігравав Семен Франк. Рекомендаційний лист до останнього 14 липня 1925 р. йому надав Микола Лосський: «Дорогой Семен Людвигович, к Вам скоро явится молодой человек, Дмитрий Иванович Чижевский. Он собирается держать экзамен по философии на степень магистра в Вашей группе. Это очень образованный, весьма солидный магистрант. Мне даже жаль, что он не держит экзамена в Праге. С ним приятно будет иметь дело на экзамене» (Цит. за: Шалимов П. Н. О. Лосский. Письма к С.Л. Франку и Т.С. Франк (1925, 1945—1950) // Исследования по истории русской мысли. Ежегодник 1997 / Под ред. М. А. Колерова. — СПб., 1997. — С. 263 [В. Янцен].

³⁰ Франц Антон Штауденмайер (Staudenmaier, 1800—1856) — католицький богослов та історик церкви, представник Тюбінгенської школи католицького богослов'я, від 1837 року — професор догматики у Фрайбурзі в Брейсгау. На його чотири томну «Християнську догматику» спирався у своїх лекціях професор Московської духовної академії А. В. Горський (1812—1875). Чижевського він міг зацікавити як автор твору «Виклад і критика Гегелевої системи» (1844) [В. Янцен].

³¹ У зв'язку з таким підходом до проблеми варта уваги стаття Чижевського: К проблеме двойника (Из книги о формализме в этике) // О Достоевском: Сб. ст. / Под ред. А.Л. Бема. — Прага, 1929. — С. 9—38.

В Прагу я приеду к 2 октябрю и надеюсь за месяц справится с русскими гегельянцами; а в ноябре уеду в Берлин и, м<ожет> б<ыть>, останусь в Германии. Семья моя на зиму еще останется в Праге.

Сердечный Вам привет и наилучшие пожелания! Также и Ксении Ивановне.³²

Хорошо, все же, было бы, если бы Вы заехали сюда. Тогда сообщите о дне В<ашего> отъезда (а час приезда я уже узнаю здесь).

Ваш Дмитрий Чижевский.

P. S. У Вас есть 2—3 моих книги (или брошюры). Если Вы их не берете с собою, то оставьте их, пожалуйста, Вас<илию> Вас<ильевичу³³> или Гессену³⁴. Мне они пока вовсе не нужны, но, м<ожет> б<ыть>, вдруг для какой-нибудь работы понадобятся. Если Вы их возьмете с собою, то в случае нужды всегда можно будет переслать их по почте.

Ваш Дм. Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 12. — Folder 11. — 2 ark.

Original. Рукопис. Підпис — автограф.

* * *

Прага, 19.XI.1927

Дорогой Георгий Васильевич!

Очень рад был Вашей открытке, т. к. так давно о Вас ничего не слышал. Рад, что работа Богословского Института, как видно, наладилась, и с не-

---

³² Ксенія Іванівна Симонова (?—1977) — перекладач і художниця, випускниця Бестужевських курсів у Санкт-Петербурзі. Від 1920-х років перебувала в еміграції — спочатку в Болгарії, а згодом у Чехо-Словаччині, де 1922 року стала дружиною Георгія Флоровського, решту життя залишаючись найближчою для нього людиною.

³³ Йдеться про Василя Васильовича Зеньковського (1891—1962) — філософа, історика філософії, богослова і педагога. Дмитро Чижевський навчався у Зеньковського в Київському університеті (1913—1919). Лекції Зеньковського, так само як і створений ним 1912 року філософський семінар, мали неабиякий вплив на розвиток його поглядів. В. Зеньковський вважав Чижевського серйозним і талановитим науковцем і пишався тим, що він був його учнем. В. Зеньковський і Д. Чижевський упродовж усього життя зберігали теплі дружні стосунки, про що свідчить їхнє листування. У своїх наукових працях, виступах та автобіографічних нарисах Чижевський не раз підкреслював духовну й особисту близькість зі своїм учителем.

³⁴ Сергій Йосифович Гессен (1887—1950) — філософ, публіцист, педагог. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету, філософську освіту здобув у Німеччині, де захистив докторську дисертацію (1910). Викладав у Петербурзькому (1913—1917) і Томському (1917—1920) університетах. Емігрувавши з Росії (1922), був професором Російського наукового інституту в Берліні, у 1924—1934 роках — Педагогічного інституту в Празі. У подальші роки жив у Польщі, викладав в університетах Варшави та Лодзі. Чижевський був знайомий із Гессеном ще з часів своїх німецьких студій у Фрайбурзі. Згодом, живучи у Празі, вони співпрацювали в наукових товариствах, а після від'їзду Чижевського до Німеччини обмінювалися листами.

терпением жду выхода в свет и «Сборника» Института («Записок»), и литографированных лекций (надеюсь, что и с ними можно будет ознакомиться), т. к. православное богословие является пробелом в моем философском образовании, а за границей изучение его является особенно трудным.

Я до 20.X пробыл в Германии. Много поработал. К сожалению, часть рукописей у меня по дороге украли. Придется многое проделывать вторично, а в частности — отложить 2-ую половину магистерского экзамена до весны.

Сейчас литографируется 2-ое издание моей книжки «Философия на Украине»³⁵, которое я Вам пришло, т. к. там Вас, вероятно, заинтересует глава о Киевской Академии в XVII—XVIII вв. Сокращенное изложение этой главы появится по-немецки³⁶, и я Вам его тоже пришло. Кроме того (по-немецки же), выйдет на днях моя работа о Тютчеве и немецкой романтике³⁷ — Вы ее тоже получите. К сожалению, не могу послать Вам моей статейки из № 33 «Современных Записок» о «Советской философии»³⁸, т. к. почти не дают оттисков. Хотел только обратить на нее Ваше внимание.

Будете ли Вы при случае в Праге? Здесь философов все убывает. Но Философское Общество пока работает по-прежнему.

Сердечный привет! Кланяйтесь Ксении Ивановне! Жена³⁹ шлет привет.

³⁵ Див.: *Д. Чижевський: Філософія на Україні. Спроба історіографії питання.* — 2-ге вид. — Прага, 1929.

³⁶ Див.: *D. Tschizewskij: Die abendländische Philosophie in der alten Ukraine // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin.* — Berlin, 1928. — Bd. I. — S. 71—89.

³⁷ Див.: *D. Tschizewskij: Tjutčev und die deutsche Romantik // Zeitschrift für slavische Philologie.* — Berlin und Leipzig, 1928. — Bd. IV, 3—4. — S. 299—323.

³⁸ Див.: *Прокофьев П.* [псевдонім Д. Чижевського — *I. B.*]: «Советская» философия // *Современные записки (Париж).* — 1927. — № 33. — С. 481—501. Цією статтею, хоч і написаною під псевдонімом, але легко впізнаваною фахівцями, він остаточно зіпсував свої стосунки з радянськими філософами, які мали намір залучити Чижевського до підготовки російського видання збірки творів Гегеля (Див. лист Б. І. Ніколаєвського від 26 липня 1930 року: «Рязанов» будет здесь и в сентябре, — между 10 и 15, так что сможете тогда его повидать. Но он на Вас сердит за Вашу статью в «Современных Записках»). — Нис.). Цей бібліографічний огляд новітньої радянської псевдофілософської літератури міг би отримати підзаголовок: «О торжествующем Ничто». У ньому міститься не лише нищівна критика радянської філософії, а й безліч теоретичних узагальнень з історії російської думки. Часто застосовувані Чижевським поняття «ніщо», «небуття», «страх» та ін. наводять на думку, що цю статтю він написав по свіжих слідах читання «Буття і часу» М. Гайдегера (у знайдених нещодавно і ще не опублікованих листах Д. Чижевського до Фердинанди Гоман за 1927 рік ця гіпотеза знаходить своє підтвердження) [В. Яцен].

³⁹ Дружина Дмитра Чижевського — Лідія Ізраїлівна Чижевська-Маршак (1897—?), лікар-дерматолог. Одружившись у 1919 році, 1921 року Чижевські емігрували спочатку до Німеччини (де в Гайдельберзі мешкав рідний брат Лідії — Якоб Маршак, згодом визначний представник Франкфуртської економічної школи та відомий американський економіст), а потім — до Праги. Тут Л. Чижевська закінчила медичний факультет Німецького університету; працювала за фахом у словацькому місті Ремерштадті

Приветствуйте от меня Василия Васильевича⁴⁰. Он мне почему-то не отвечает. Не будет ли он в Праге?

Ваш Дм. Чижевский.

P. S. Не встречался ли Вам в Париже киевский журнал «Христианская Мысль»⁴¹? (за годы 1915 и след.). У меня один (очень хороший) студент пишет дипломную работу о Гоголе, а там были статьи Зеньковского⁴² (кот<орых> у него самого нет).

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 12. — Folder 12. — 2 ark.

Оригінал. Руконис. Підпис — автограф.

* * *

*Prof. D. Tschizewskij
Horni Černošice u Prahy, č. 138
Prag. Tschechoslovakei*

*Mr le professeur
G. Florowski
Mendon (S. et Oi.)
2, Avenue Jeanne d'Arc, 2
France*

Прага, 18.V. 1928

Дорогой Георгий Васильевич!

Позвольте, хотя и с таким опозданием, поблагодарить Вас за оттиски В<аших> статей. Все надеялся, что мне удастся послать Вам оттиск моей статьи о Тютчеве. Но до сих пор его еще не получил. Вышлю Вам его, во всяком случае, в ближайшее время.

Сейчас занят, главным образом, писанием большой работы об основоположениях этики, которую, вероятно, отлитографирую в качестве диссертации⁴³.

(Römerstadt). 1939 року вона, разом з дочкою Тетяною Чижевською, переїхала до США, де багато років працювала в одній із лікарень Чикаго, а згодом займалася приватною практикою. З часів переїзду Лідії Ізраїлівни до Америки Чижевські фактично припинили подружні стосунки, хоча офіційно шлюбу не розривали, зберігаючи теплі, дружні почуття і постійно листуючись. Лідія Ізраїлівна ще з пражських часів добре знала родину Флоровських і час від часу передавала їм у листах свої вітання.

⁴⁰ Див. прим. 32.

⁴¹ Часопис «Христианская мысль» (1916—1917) — друкований орган Київського релігійно-філософського товариства.

⁴² Беручи активну участь у діяльності Київського релігійно-філософського товариства з часів його заснування (1908) й очолюючи його у 1917—1919 роках, В. Зеньковський був одним із постійних авторів «Христианской мысли». Наразі йдеться про перший варіант його монографії, присвяченої творчості М. В. Гоголя, частково опублікований у цьому часопису: *Зеньковский В. В. Н. В. Гоголь в его религиозных исканиях // Христианская мысль. — 1916. — №№ 1, 3, 5, 7, 10, 12.*

⁴³ Вирішивши захищати дисертацію в Берліні в Російському науковому інституті, Дмитро Чижевський починає працювати над текстом дисертації, яка стосується формаль-

Собираетесь ли Вы быть здесь до лета? Хотелось бы с Вами повидаться, т<ак> к<ак> осенью я, м<ожет> б<ыть>, несколько запоздаю с возвращением в Прагу.

За последнее время получил из России ряд работ несоветских философов (Лосева⁴⁴ и др.). Очень разнообразны по характеру, различны по качеству, но существенно в них то, что филос<офская> мысль не замерла совсем. Точно так же дело обстоит и с религиозной мыслью, хотя ей и в печать дороги нет.

Сердечный привет! Великих успехов!

Ваш Дм. Чижевский

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 12. — Folder 13. — Арх. 2.

Оригінал. Листівка. Руконис. Підпис — автограф.

* * *

Römerstadt (ČSR)

Krankenhaus

7.IV.1931

Дорогой Георгий Васильевич!

Ужасно долго Вам не писал. Да и о Вас почти ничего не слышал. Зиму провел во Фрайбурге. Без денег и заваленный массой работы. Теперь кой от чего освободился уже.

Сейчас — в Römerstadt'е, где моя жена получила место врача, а девочка⁴⁵ ходит в школу.

ної етики. Це мала бути теоретико-філософська праця, замислена, напевно, в руслі його німецьких студій і, насамперед, семінару Е. Гусерля. Проте він її так і не закінчив. Чижевський опублікував лише окремі її частини у вигляді статей: «О формализме в этике» (1928), «Представитель, знак, понятие, символ (Из книги о формальной этике)» (1928), «К проблеме двойника (Из книги о формализме в этике)» (1929), «Этика и логика. К вопросу о преодолении этического “формализма”» (1931). Згодом, 1929 року в Українському вільному університеті у Празі Чижевський захистив дисертаційну роботу «Гегель і французька революція».

⁴⁴ Олексій Федорович Лосев (1893—1988) — філософ, філолог, перекладач. Див. його праці, опубліковані у 1927—1928 роках: Античный космос и современная наука. — М., 1927. — 550 с.; Диалектика художественной формы. — М., 1927. — 250 с.; Музыка как предмет логики. — М., 1927. — 262 с.; Философия имени. — М.: Изд. автора, 1927. — 254 с.; Диалектика числа у Плотина: (Пер. и коммент. трактата Плотина «О числах»). — М.: Изд. автора, 1928. — 195 с. Див. також огляд деяких із цих праць, що його опублікував Д. Чижевський 1928 року: А.Ф. Лосев: Античный космос; его же: Философия имени; его же: Музыка как предмет логики; его же: Диалектика художественной формы // *Ruch filosofocký*. — 1928. — № 4. — С. 255—256.

⁴⁵ Йдеться про доньку Чижевського Тетяну Дмитрівну Чижевську (1924—1986). Вона народилася в Парижі, але за кілька місяців родина переїхала до Праги, отож до 1939 року Тетяна жила та навчалась у Чехо-Словаччині. Оселившись 1939 року разом із матір'ю у США, 1946-го вона отримала американське громадянство. Ступінь бака-

На днях вышлю Вам только что вышедшую книгу мою по истории философии на Украине⁴⁶. Кажется, что главы о Сковороде⁴⁷, о Юркевиче⁴⁸, о Кулише⁴⁹ удалась. М<ожет> б<ыть>, удалась и характеристика «украинского характера» — как положительных, так и отрицательных его черт. В общем, книга меня при писании мало интересовала⁵⁰. Было бы интересно, если бы Вы о ней написали хотя бы в «Пути»⁵¹... Гораздо больше я был занят книгой о Гегеле в России⁵², которая, однако, еще не кончена. — Книга о

лавра здобула в Чиказькому університеті, де навчалася у 1945—1947 роках, а ступінь магістра — на кафедрі славістики Колумбійського університету (1947—1949), де під керівництвом Романа Якобсона розпочала роботу над докторською дисертацією «Словник мови “Слова о полку Игореве”» («A Comparative Lexicon of the Igor' Tale»), яку захистила 1955 року у Гарвардському університеті. Згодом викладала як інструктор і гостьовий лектор в університетах Сіракуз, Мічигану, Вашингтона, Сіетла, Іллінойсу (1951—1958). В Іллінойському університеті вона отримала посаду доцента (1958—1965); згодом перейшла до Вейнського державного університету, де 1974 року стала професором і працювала до кінця життя. Тетяна Чижевська була членом Американської асоціації викладачів славістики і східноєвропейських мов, членом Товариства лінгвістів Америки, редактором журналу «Newsletter of Slavic Review» (1963—1966). Її наукові зацікавлення стосувалися російської мови і давньоруської літератури.

⁴⁶ Йдеться про відому працю Д. Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні», що вийшла друком 1931 року у Празі.

⁴⁷ Григорій Савич Сковорода (1722—1794) — філософ, поет і письменник.

⁴⁸ Памфіл Данилович Юркевич (1826—1874) — філософ і педагог, професор Київської духовної академії (1857) та Московського університету (1861).

⁴⁹ Пантелеймон Олександрович Куліш (1819—1897) — письменник, етнограф, критик, публіцист і громадський діяч.

⁵⁰ «В общем, книга меня при писании мало интересовала» — це твердження, мабуть, було радше «позою», ніж відображенням справжньої позиції Чижевського. Принаймні вже в наступному реченні Чижевський просить Флоровського оцінити його «Нариси з історії філософії на Україні» і відгукнутися на них рецензією. Отже, праця була йому не байдужа, так само як і її оцінка Флоровським. Крім того, ця монографія була доволі новаторським дослідженням — по суті, це був перший серйозний нарис історії філософської думки в Україні, і Чижевський це добре знав. Книга була продовженням студій, розпочатих за кілька років до того монографією «Філософія на Україні. Спроба історіографії питання» (Прага, 1926), а також безпосередньо стосувалася вивчення ним філософії Г. Сковороди, яким він займався у той час.

⁵¹ Йдеться про заснований Миколою Бердяєвим журнал «Путь» (Париж, 1925—1940) — одне з провідних релігійно-філософських видань, постійними авторами якого було чимало визначних російських мислителів. У цьому журналі не раз друкувалися і публікації Дмитра Чижевського. Що ж до висловленого у листі прохання надати рецензію на щойно видані «Нариси», то Георгій Флоровський не залишився до нього байдужим. Див.: Флоровский Г. В. [Рец. на кн.] Чижевский Дм. Нариси з історії філософії на Україні. — Прага, 1931. — 175 с. // Путь. — 1931. — № 30. — С. 93—94.

⁵² Працю «Гегель в России», яку Дмитро Чижевський почав писати ще у 1920-х роках під керівництвом Рихарда Кронера, він захистив у Галле 1933 року як докторську дисертацію, здобувши найвищу оцінку «Summa cum laude». За його життя цей твір двічі було видано німецькою мовою («Hegel in Russland») у редагованому ним збірнику «Hegel bei

Сковороде печатається (по-німецьки) і буде містити якийсь цікавий і новий матеріал до історії мистички взагалі⁵³. В частині, у мене зібрався цікавий матеріал до історії вчення про Софію (V. Weigel⁵⁴ і Paracelsus⁵⁵), частини взагалі невідомі. Взагалі, передбачаю в найближчий час написати декілька есеїв про історію зап^{адно}-євр^{опейської} мистички (по-російськи). Читали Ви мою і Шахматова статтю в «Записках Російського Історического Товариства в Празі»⁵⁶? Якщо ні, я Вам її надішлю.

Нем^{ецький} збірник, для якого я у Вас попросив статтю, — в друку⁵⁷. Перша частина (стаття про Достоєвського) вийде через місяць, решта восени (через деяких авторів, затриманих статтями).

Я, як Ви, м^{ожет} б^{ыть}, знаєте, потрапив тепер до редакції «Archiv für Geschichte der Philosophie»⁵⁸ і у мене виник план додати ^{<sic>}там хоча б частину Ваших статей про батьків Церкви. Чи могли б Ви запропонувати вже в кінці цього року щось-небудь? — Вже будь-яку з глав Вашої книги⁵⁹ Ви можете без особливого зусилля трохи скоротити? — Як у Вас стоять справи з її друком?

den Slaven» (Reichenberg і. В.: Stiepel-Verl., 1934. — S. 145—396; 2 Aufl., verbesserte. Darmstadt, 1961), а також один раз — російською (Париж, 1939. — 360 с.).

⁵³ Згадану книгу, що писалася німецькою мовою, було завершено 1934 року, і вона мала вийти друком у «Серії релігійних російських», але, на жаль, її так і не було надруковано. Її 324-сторінковий машинопис зберігся в особистому архіві приятеля Чижевського, швейцарського богослова Фріца Ліба (F. Lieb. Nachl. 043, K 8), який мав опікуватися цим виданням. Там вона зберігається й донині. Натомість того само 1934 року у Варшаві побачила світ україномовна монографія Д. Чижевського «Філософія Г.С. Сковороди», яка дотепер залишається одним із найважливіших доробків скворородознавства. У подальшому цю працю двічі перевидували в Україні: 2003 року — харківське видавництво «Акта», 2005 року — київське видавництво «Смолоскип» (вийшла до I-го тому чотири томного видання вибраних філософських праць Д. Чижевського). 1974 року Д. Чижевський опублікував німецькомовну працю «Г. Сковорода: поет, мислитель, містик» (див.: *Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker.* — München: Fink, 1974. — 233 S. [Harvard Series in Ukrainian Studies; Vol. 18]). Усі ці три праці Чижевського мають між собою істотні відмінності і є різними «варіантами» його студій, присвячених видатному українському мислителю.

⁵⁴ V. Weigel — Валентин Вайгель (1533—1588), протестантський богослов, один із чільних представників німецького містицизму.

⁵⁵ Paracelsus — Парацельс (1493—1541), відомий алхімік і лікар.

⁵⁶ Див.: Шахматов М.В. Платон в Древней Руси // Записки русского исторического общества в Праге. — 1930. — Кн. 2. — С.49—73; Чижевский Д.И. Платон в Древней Руси // Там же. — С. 74—82.

⁵⁷ Йдеться про збірник статей: Dostojevskij-Studien. — Reichenberg: Stiepei-Verlag, 1931. — 116 S. Чижевський був одним із редакторів цього збірника.

⁵⁸ «Archiv für Geschichte der Philosophie» — один із провідних міжнародних фахових історико-філософських журналів. Заснований Людвігом Штайном 1888 року, відновлений Паулем Вілпертом 1960-го. У 1934—1959 роках журнал не видавався, тобто перебування Д. Чижевського у складі його редакції виявилось короткотривалим.

⁵⁹ Йдеться про книгу Г. Флоровського «Восточные Отцы IV века» (Париж, 1931).

Как Ваша статья о Софии? Меня некоторые пункты ее очень интересуют. Где она выйдет?

В мае я перееду на некоторое время в Прагу. Перевезу свою библиотеку в немецкий славянский Институт, где удалось ее разместить. Летом, вероятно, снова вернусь во Фрайбург, если удастся устроиться материально. Иначе придется прожить где-нибудь здесь в провинции, где, правда, жить очень дешево, так что просуществую без больших затруднений — и на время перейду от истории философии к систематической философии: правда, что печататься пока нигде⁶⁰.

Как Вам удалось устроиться по сокращении (или даже уничтожении?) пражской стипендии?⁶¹ Ведь вообще парижский Институт при этом, без сомнения, очень сильно пострадал? Над чем работаете и каковы Ваши ближайшие перспективы?

Буду очень рад, если напишете!

Сердечный привет и наилучшие пожелания.

Ваш Дмитрий Чижевский.

P.S. Книгу мою Вы получите в течение ближайших десяти дней. Я распорядился, чтоб ее Вам выслали.

Дм. Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 13. — Folder 1. — 3 арк.

Оригінал. Руконис. Підпис — автограф.

* * *

26.4.49⁶²

Воистину воскрес!

Дорогой Георгий Васильевич!

Одновременно с этим письмом Вы получите первую главу Вашей книги⁶³ в переводе фр<ейлин> Апель⁶⁴, которая переводит, начала перевод

---

⁶⁰ У цей час Чижевський ще продовжував свої студії з формальної етики, сподіваючись видати спеціальну монографію.

⁶¹ Йдеться, напевно, про одну зі стипендій, наданих урядом Т. Масарика Свято-Сергіївському богословському Інституту в Парижі, але згодом скасовану.

⁶² Першу публікацію цього листа див. у збірнику: Дмитрий Чижевский и европейская культура. — Дрогобыч-Седльце, 2010. — С. 259—264.

⁶³ Йдеться про відому працю Георгія Флоровського «Пути русского богословия» (1937).

⁶⁴ Ніна Рудольфівна *Апель* (у шлюбі — Бірнбаум) — учениця Чижевського в Галле та Марбурзі. Свої німецькомовні статті підписувала «Гудрун Апель», але для Чижевського і Флоровського залишалася, з огляду на листи до неї, «Ниной Рудольфовной». Апель було доручено німецькомовний переклад праці Георгія Флоровського «Пути русского богословия», яку Чижевський дуже цінував і широко використовував у своїй викладацькій діяльності. Робота над цим перекладом, як свідчить її листування з Флоровським і Чижевським, тривала доволі довго, але, на жаль, так і не була завершена.

только недавно (так как сдавала докторский экзамен). Как раз в первой главе довольно много трудностей, о которых она Вам пишет сама. Надо условиться о переводе некоторых выражений, которые встречаются и позже (опрошение, хождение в народ и т. п.); кроме того, трудно передать и «заволжцев», и «нестяжателей»⁶⁵. Я просмотрел перевод и по содержанию не нашел ошибок. Фр<ейлин> Апель как раз перед Вашей книгой перевела для одного швейцарского издательства житие св. Сергия (Епифания премудрого)⁶⁶, так что особых трудностей с ц<ерковнославянскими> и старорусскими цитатами у нее нет и не будет. Издательство пока вполне твердо держится за свое намерение издать Вашу книгу как можно скорее. Так как здесь было несколько небольших конференций еванг<ельской> церкви, посвященных православному богословию, то интерес к Вашей книге будет несомненный. Кстати, на этих конференциях обнаружались тенденции, не встретившие никакой оппозиции, во всяком случае примечательные, хотя их значения, конечно, нельзя преувеличивать: в частности, выдвинуто требование серьезного изучения патристики на богословских факультетах, совершенно неожиданно оказываются среди проф<ессоров> протестантского богословия сторонники почитания святых (Лютер⁶⁷, де, был только против молитв святым) и, особенно, Богоматери.

Постарайтесь вернуть перевод с замечаниями (и сделайте — для оглавления — названия параграфов) возможно скорее. Вторая глава, вероятно, будет выслана недели через две. У меня даже есть надежда, что издательство согласится начать печатание, когда в его руках будет половина или даже только треть книги.

Не знаю, писал ли я Вам, что я получил приглашение теперь уже в Гарвард⁶⁸. Если до августа получу бумаги, то приеду. Впрочем, здесь был со

⁶⁵ «Нестяжатели» — прибічники «нестяжательства», течії у російській православній церкві другої половини XV — початку XVI століття, що проповідували ідею безкорисливого життя, вільного від матеріальних прагнень і мирських устремлінь та зосередженого на духовному самовдосконаленні людини. «Заволжці» — синонім нестяжателів, оскільки головними провідниками ідеї нестяжательства, висунутої Нілом Сорським, виступали заволзькі ченці («заволзькі старці»).

⁶⁶ Йдеться про житіє Сергія Радонезького (1314—1395), видатного православного подвижника, написане його першим біографом *Єпифанієм Премудрим* (пом. бл. 1420) у 1392—1418 роках.

⁶⁷ Мартин Лютер (1483—1546) — ініціатор Реформації, протестантський теолог, перекладач Біблії на німецьку мову.

⁶⁸ З середини 1940-х років Д. Чижевський, під впливом дружини і своїх старих знайомих В. Зеньковського, о. Г. Флоровського, Б. Ніколаєвського, Р. Якобсона, намагався отримати дозвіл на виїзд до США. Спочатку Роман Якобсон зробив йому запрошення від Колумбійського університету в Нью-Йорку, але справа з оформленням документів затяглася. Якобсон тим часом встиг перейти на кафедру славистики Гарвардського університету, звідки надіслав Д. Чижевському нове запрошення. Оста-

мною ужасный скандал, о котором некоторый материал я Вам высылаю. Министерство получило сообщение о том, что я советский агент! Получило не от кого иного, как от Гейлера⁶⁹! В основе всего чистейшая тресотини-сиада⁷⁰, — Г<ейлер> обижен тем, что я отверг диссертацию, признанную им за «прекрасную», и особенно тем, что факультет согласился с моей оценкой. Кстати, и докторант вовсе не его ученик, так что особых причин для обиды, как будто, и не было. Но Г<ейлер>, при всех своих достоинствах, «мастер академической (к сожалению, также и неакадемической) интриги». Министр нашел нужным опубликовать это сообщение в газете⁷¹. Пришлось заниматься борьбой с такой бессмыслицей. Но Вы сами можете представить, что на мои америк<анские> перспективы это вряд ли подействует благоприятно. Во всяком случае надо было добиться сначала «реабилитации», а уже потом (т.е. с этой или след<ующей> недели) можно будет заниматься устройством визы и т.д. Г<ейлер> ссылается на слухи, ходящие «в кругах русских эмигрантов» (только вчера появилось заявление председ<ателя> объединения русских эмигрантов в Германии, объявляющее эти слухи клеветой и пущенной то, вероятно, действительным сов<етским> агентом).

Книга моя вышла⁷². Не знаю, решится ли издатель подарить ее Вам, как я просил. Но она, во всяком случае, в Н<ью>-Й<орке> будет, и мне очень хотелось бы знать Ваше мнение. Ведь русская литература 11—13 в. не безынтересна.

точно питання вирішилося влітку 1949 року, і вже восени Чижевський розпочав свої виклади у Гарварді.

⁶⁹ Йдеться про Фридриха *Гайлера* (1892—1967), професора порівняльної історії релігії та релігійної філософії Марбурзького університету. Чижевський вважав його автором доносу, який спровокував скандал із гессенським міністром культури, і дуже недолюбливав, але чи мали ці здогади якісь підстави — досі не відомо.

⁷⁰ «...тресотинисиада» — похідне від імені головного персонажа комедії російського поета XVIII століття Олександра Сумарокова «Тресотиніус» (франц. tres sotin — тричі дурний), яким автор «нагородив» свого літературного опонента Василя Тредьяковського.

⁷¹ У згаданій публікації міністр культури назвав Д. Чижевського «шпигуном», «комуністом» і «некваліфікованим славістом». У світлі наукового визнання Чижевського та його високого авторитету у славистичних колах (у цей час Чижевський разом із Максом Фасмером займався розробленням перспективної програми зі славістики для всіх західнонімецьких університетів), не кажучи вже про цілковиту аполітичність ученого, ці характеристики здавалися абсурдними. У пресі з'явилися статті на підтримку науковця, написані його друзями та колегами. Однак цей скандал таки завадив академічній кар'єрі Чижевського: міністерство не затвердило його кандидатуру на заміщення кафедр славістики у Марбурзі, Франкфурті та Мюнстері. Усе це справило на Чижевського гнітюче враження і підштовхнуло його до прийняття остаточного рішення щодо переїзду до США.

⁷² Мова йде про книгу Д. Чижевського: *Geschichte der altrussischen Literatur im 11., 12 und 13. Jht.* Kiever Epoche. — Frankfurt, 1948. — 465 S.

Книги Зеньковського⁷³ ще не видал. Он был здесь и прочел два доклада — в общем, очень удачно⁷⁴.

Сейчас я пишу небольшую книгу о поэзии барокко у славян. Почти все готово (кроме Пальмотича⁷⁵). Я даю не только главных представителей, но даже Симеона Полоцкого⁷⁶. Он, конечно, не мыслитель вовсе, но стилист прекрасный, а перевод Псалтыри⁷⁷ (о котором совершенно неверно пишется, что он стоит под влиянием Кохановского⁷⁸), иногда очень хорош. Кроме всего, у него очень чистый язык, ни полонизмов, ни украинизмов нет (а они встречаются и у тех, кто нигде, кроме Москвы, не бывал).

Здесь, кроме нескольких очень конкретных работ, главным образом, по ист<ории> литературы (немецкой), ничего интересного не выходило. Выйдет сборник статей о Пушкине, издаваемый А. Лютером. В нем будет кой-что (мало)интересное. Я, может быть, издам славист<ический> ежегодник.

Бенц⁷⁹ только что вернулся (вчера), я его еще не видал. Пока он, вероятно, будет печатать работы о Коцебу⁸⁰, Стурдзе⁸¹ и окружении. Есть инте-

⁷³ Йдеться про перший том книги В. Зеньковського «История русской философии». В одному з наступних листів Чижевський написав Флоровському: «Книгу Зеньковського <1 том> получил. Кое-что интересно, хотя, конечно, исторической перспективы мало». (Лист від 16.06.1949).

⁷⁴ Мова йде про виступ В. Зеньковського на засіданні наукового гуртка Д. Чижевського «Славистичне робоче товариство», членами якого були його найбільш здібні студенти й аспіранти, а також колеги-викладачі (засідання відбувались, як правило, раз на два тижні). Час від часу доповіді виголошували й запрошені іноземні гості (зокрема, Фриц Ліб, о. Георгій Флоровський, Володимир Шилкарський та ін.).

⁷⁵ Юлій Пальмотич (1606—1657) — хорватський поет і драматург доби бароко.

⁷⁶ Симеон Полоцький (Самуїл Гаврилович Петровський-Ситнянович, 1629—1680) — один із найвизначніших представників православного вченого чернецтва XVII ст., культурний діяч, богослов, проповідник, поет, перекладач.

⁷⁷ Йдеться про віршований слов'янський переклад Псалтирі («Псалтир римотворна»), здійснений і виданий у Москві 1680 року Симеоном Полоцьким

⁷⁸ Ян Кохановський (1530—1584) — польський поет доби Відродження. Йдеться про його переклад Псалтирі («Psalterz Dawidów», 1578), що відіграв значну роль у розвитку літературної мови і віршової техніки.

⁷⁹ Ернст Бенц (1907—1978) — євангелістський теолог та історик церкви, знавець містичних течій, професор Марбурзького університету, від 1930-х років — один із найближчих друзів Дмитра Чижевського. Брав активну участь у діяльності наукового гуртка Чижевського в Галле.

⁸⁰ Август Фридрих Фердинанд фон Коцебу (1761—1819) — німецький письменник і драматург, твори якого користувалися надзвичайною популярністю наприкінці XVIII ст. Тривалий період його життя і діяльності був пов'язаний із Росією.

⁸¹ Олександр Скарлатович Стурдза (1791—1854) — російський дипломат, публіцист, громадський діяч, один з ідеологів російської просвіти. Підготовлена ним за дорученням Олександра I «Записка о нынешнем положении Германии» (1818), що містила жорстку критику університетської автономії, спровокувала вбивство Коцебу (відомого своїм негативним ставленням до академічних свобод і помилково сприйнятого за автора згаданої «Записки») німецьким студентом К. Зандтом (1819).

ресный материал (в частности, о Стурдзе и Шевыреве⁸²). Сборник житий давно закончен, отослан в Швейцарию и, вероятно, набирается уже.

Всего лучшего! Наша переписка, вероятно, в связи с «Путями»⁸³ теперь оживится.

Сердечные приветы — Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 18. — Folder 1. — 2 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

14.6.50

Дорогой отец Георгий!⁸⁴

Много виноват перед Вами, не реагируя на Ваши напоминания о рукописи⁸⁵, да и вообще замолчав. К сожалению меня «убил» прошедший семестр, в котором (для совершенно ненужной для департамента «рекламы») на меня навалили 9 часов в неделю. Затем, в конце марта начались докторские экзамены (8; Таня⁸⁶ сдала первая, т.е. уже в марте), а затем, в мае — письменные семестровые экзамены. Так как Якобсоны⁸⁷ уехали до июля в Европу, то мне приходится читать еще и часть написанных для них работ. Затем еще работы «магистерские» (отчасти очень плохие)... К счастью я уже «вижу берег». И сразу же начал обрабатывать рукопись, присланную фр<ойлен>Апель. Перевод, в общем, очень удачный. Не знаю только, не следует ли просить ее при переводе не сливать фразы; хотя, по-немецки писать короткими фразами очень трудно.

⁸² Степан Петрович *Шевырьов* (1806—1864) — російський літературний критик, історик літератури, поет, професор Московського університету й академік Петербурзької академії наук. Так само, як і Стурдза, обстоював імперську ідеологічну платформу, увіражену тріадою «православ'я, самодержавність, народність».

⁸³ Мова йде про німецькомовний переклад книги Георгія Флоровського «Пути русского богословия», яким займалася учениця Чижевського Н. Р. Апель.

⁸⁴ Першодрук цього листа див. у збірнику: Дмитрий Чижевский и европейская культура. — Дрогобыч-Седльце, 2010. — С. 264—268.

⁸⁵ Див. прим. 84.

⁸⁶ Йдеться про доньку Чижевського — Тетяну Дмитрівну Чижевську (див. прим. 46).

⁸⁷ Мова йде про подружжя Якобсонів: Роман Осипович *Якобсон* (1896—1982) — мовознавець, видатний представник структурної лінгвістики, літературознавець, один із засновників сучасної семіотики, та його дружина Сватава *Пиркова-Якобсон* — славіст, викладач чеської мови та літератури. У 1949—1967 роках професор Р. Якобсон та його дружина викладали на відділенні слов'янських мов і літератур ім. Семюеля Газарда Кроса у Гарвардському університеті. Приязні стосунки з цією родиною Чижевський зберігав ще з часів існування Празького лінгвістичного гуртка. Саме Р. Якобсону Д. Чижевський був зобов'язаний своїм призначенням до Гарвардського університету (див. прим. 69).

Прилагаю при сем уже часть перевода. У меня еще около 60 страниц, а дальнейшие должны еще прийти. Боюсь, что Коху⁸⁸ (или его чтецу рукописей) именно в главе о петровской реформе многое (несколько страниц) покажутся излишними. Он (Кох) все же очень надеется не только на новую редакцию текста, но и на некоторое сокращение.

В приложении даю некоторые замечания к 2—3-м местам текста.

Вспомнил, что нужна Вам книга Антония Васильевича⁸⁹. Сейчас же займусь изготовлением выписок из нее и вышлю ее Вам, в течение этой недели.

Что Вы делает летом? Я собираюсь в ближайшем будущем в Нью-Йорк на несколько дней. А, может быть, буду там в течение лета и раза 2—3. Иных планов нет. Было очень хорошее предложение читать русские лекции (с обязательством не говорить по-английски, что для меня очень легко) в одной «летней школе» в горах, но оттуда я вытеснен русским эмигрантом, который об «истории русской культуры», которую он должен читать, имеет такое же понятие, как я об истории китайской литературы (т. е. весьма слабое), но он «благонадежнее» — это, очевидно, новая стадия, которая нам еще предстоит: «бывший полковник царской армии» становится и здесь научной квалификацией.

Впрочем, не в Гарварде, где меня избрали на постоянную должность. Из всяких проектов обеспечить мне пенсию (даже!), конечно, ничего не вышло и через год я, вероятно, все же уеду в Кельн. Здесь мне приходится читать курсы, в общем интересные только для 2—3-х специалистов, а то и вообще ни для кого, т. е. русскую литературу, кроме 19 и 20 вв., и сравнительную историю славянских литератур (это уже лучше). Кроме того, я очень разочарован в методе преподавания (от чего зависит стипендия) и, так как экзамены письменные, то все изучение сводится к зубрежке: из выставленных для работы книг берутся только самые краткие учебники. Об этом стоит поговорить. На тот случай, если мне придется здесь остаться дольше, я уже придумал разные способы борьбы с письменными экзаменами. Но трудно сломать самое безнадежное — психологию студентов. Пока такая система здесь останется, всегда надо будет приглашать иностранцев на кафедры.

⁸⁸ Ганс Кох (1894—1959) — протестантский теолог, засновник і директор Інституту країн Східної Європи в Мюнхені (1952—1954), проректор Інституту політичних наук у Мюнхені (1954—1958), завідувач кафедри суспільства і політики країн Східної Європи в Мюнхенському університеті (1958—1959).

⁸⁹ Йдеться про Антонія Васильовича Флоровського (1884—1968) — історика, славіста, рідного брата Георгія Васильовича Флоровського, професора Карлового університету у Празі, автора праць із російської історії, російсько-чеських і російсько-австрійських відносин. Дмитро Чижевський був знайомий з А. Флоровським із празьких часів і протягом життя підтримував із ним теплі дружні стосунки.

Иных новостей нет. Приготовленный мною комментарий к Евгению Онегину (и переведенный Таней) печатать не удастся⁹⁰... (Слонима ист<ория> лит<ературы>⁹¹, между тем, вышла — с довольно пикантными ошибками в большом числе!). Теперь, по настоянию Jakobsona, пишу краткую сравнительную историю славянских литератур⁹². Если и ее не захотят печатать, то придется вообще уже работать «про запас», так как и в Европе сейчас печататься негде. Во время протекшего семестра работать «для себя» вообще не удалось.

Из научных новостей, думаю, заинтересует Вас пока только очень краткое сообщение Вернера Егера⁹³ (издающего сейчас Григория Нисского⁹⁴, т. е., пока только готовящего издание), что проповеди т<ак> наз<ываемого> Макария Египетского⁹⁵ — в значительной части извлечения из сохранившейся только (никогда не изданной) рукописи трактата Григория.

От Бенца получил довольно интересную и очень резко отрицательную (совершенно основательно) рецензию на ужасную книгу Ганса Эккарта о «Русском христианстве»⁹⁶ (между тем, немногим отличающаяся по качест-

⁹⁰ Коментар Д. Чижевського до Євгенія Онегіна вийшов у Гарварді 1953 року: *A.S. Pushkin. Evgenij Onegin: A novel in verse / The Russian text, ed. with introd. and comment. by D. Čyžeskyj.* — Cambridge (Mass.), 1953. — XXX, 328 p.

⁹¹ Йдеться про двотомну працю Марка Слоніма, присвячену історії російської літератури: *Slonim M. The Epic of Russian Literature: from its Origins through Tolstoy.* — New York, 1950; *Slonim M. Modern Russian Literature: From Chekhov to the Present.* — New York, 1953.

Марк Львович Слонім (1894—1976) — письменник, публіцист, критик. 1919 року емігрував з Росії, жив і працював спочатку в Берліні, згодом — у Празі (1922—1927), де був одним із керівників Російського закордонного архіву і входив до ради Російського народного університету, та Парижі (від 1928 року). Від 1940-го мешкав у США, де викладав російську літературу в коледжі Сент-Лоуренс. Чижевський знав Слоніма напевно ще з Праги.

⁹² Ця робота Д. Чижевського вийшла друком 1952 року й мала значний резонанс серед славистів. Див. його: *Outline of comparative Slavic literatures // Survey of Slavic civilization.* — Boston (Mass.), 1952. — I.VIII, 144 p.

⁹³ Вернер *Эгер* (1888—1961) — філолог та історик філософії, у 1924—1936 роках — професор Берлінського, від 1939-го — Гарвардського університету. Вивчав філософію Аристотеля, Платона, Григорія Нисського, праці якого видавав з 1921 року.

⁹⁴ св. *Григорій Нисський* (бл. 335 — бл. 394) — християнський письменник, богослов і філософ, один із видатних представників грецької патристики, єпископ міста Ніса (Мала Азія).

⁹⁵ св. *Макарій Єгипетський* (бл. 300 — 391) — християнський подвижник, чернець-відлюдник (жив у віддаленій пустелі Єгипту), шанується як один із Отців Церкви. Відомі його морально-аскетичні та повчальні твори.

⁹⁶ 1947 року професор Гайдельберзького університету Ганс фон *Екардт* (1890—1957) видав працю «Російське християнство» (див.: *Eckardt Hans, von. Russisches Christentum.* — München, 1947). Ернст Бенц (див. прим. 80) опублікував на неї рецензію: *Benz E. Die Erforschung der Kirchengeschichte des Ostens // Theologische Rundschau.* — Tübingen, 1950. — 18 Jg. — Н. 1. — S. 53—69. Відбиток цієї рецензії зберігся в колекції окремих відбитків Чижевського (Tschii Ha // Janzen). Рецензія була просто нищівною і мала серед спеціалістів неабиякий резонанс, тим паче що Бенц відтворив основні її аргумен-

ву от этой книги книга Экхардта же «Иван Грозный» вышла в Нью-Йорке⁹⁷ и рекламируется всеми журналами).

Сердечный привет Вам и Ксении Ивановне! Таня была 2 раза в Нью-Йорке, но не могла к Вам дозвониться. Я посылал к Вам одну очень дельную католическую франц<узскую> студентку (имеющую научные и церковные вопросы), но и она Вас не застала.

Всего наилучшего.

Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 18. — Folder 4. — 2 ark.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

25 февраля 1954 г.

Дорогой отец Георгий!

Спасибо за приветы, привезенные Якобсоном, и за книги и газеты, привезенные им же! Книги, имеющиеся в библиотеке, удержал (пока) у себя.

Две недели тому назад отослал конец своей ист<ории> литературы. Занят еще библиографией, отнимающей массу времени. Пока других работ как будто бы нет.

Предыдущий семестр был очень плох, этот не лучше: студентов мало и они плохи.

Билицу⁹⁸, с которым Вы говорили, дал на «пробу», пока, реферировать письма Леонтьева⁹⁹, довольно трудные.

ти в оглядовій рецензії («Русский человек» — ночной призрак нашего времени») на твори п'яти німецьких авторів, присвячені православної церкви та іконопису (*Benz E. Der "russische Mensch" — ein Nachtgespenst unserer Zeit // Frankfurter Hefte. — Frankfurt, 1950. — Band V. — N. 6. — S. 605—614*). У листі до Чижевського від 19 червня 1950 року Бенц писав: «Моя статья “Русский человек” — ночной призрак нашего времени» (сведение счетов с Тычаком, Кюпперсом, фон Эккардтом, Кюннетом и Онашем, выдававшими чудовищный бред о “русском человеке” за якобы научные знания), уже вышла во “Frankfurter Heften” и произвела страшный фурор. Когон сказал мне, что еще ни на одну статью он не получал так много откликов. Коллеги и совершенно незнакомые люди молча пожимали мне руку на улице и с глубоким пониманием смотрели в глаза. Короче: это дело имело громадный эффект. К сожалению, я все еще не получил авторских экземпляров, но как только получу их, сразу же вышлю один тебе» (Tschii II // Abt. C / Buchsdtabe B, Kasten Va-Benz, Mappe 10) [*В. Янцен*].

⁹⁷ Див.: Ivan the Terrible. By Hans von Eckardt / Translated from the German by Catherine Alison Phillips. — New York, 1949.

⁹⁸ Джон Білиц — студент Дмитра Чижевського і протеже Георгія Флоровського.

⁹⁹ Костянтин Миколайович Леонтьєв (1831—1891) — російський релігійний мислитель, дипломат, письменник, публіцист, один із чільних представників пізнього слов'янофільства.

В Нью-Йорк надо ехать для окончания библиографии, но пока нет денег.

Таня, может быть, кончит работу через месяц.

В Европе печатают кое-что (статьи), но что-то задерживается.

Газеты и журналы «федералистов» и просто карпатороссов, к сожалению, отличаются от русских только более низким уровнем и уж совершенно фантастическими ссорами и скандалами (один и тот же человек, то редактор и «председатель» чего-то, то исключен из организации за что-то — в Советской России в 20-х г. писалось, «как разложившийся элемент»; в Америке за «хозяйственное обрастание», конечно, не исключают, а потом тот же человек снова председатель, и даже почетный). Собственно, должность «почетного председателя» сохраняется во всех организациях для Карповича¹⁰⁰, но карпатороссы и об этом еще не знают — вот Вам и «уровень»).

Надеюсь повидать Вас в марте (около 9—15 буду в Нью-Йорке. Летом буду писать «Русскую духовную историю» (на 250 страницах). Сейчас отсылаю сборник старых статей: кажется, выйдет в Голландии.

Пока — всего наилучшего! Искренние приветы Вам и Ксении Ивановне!

Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 20. — Folder 5. — 2 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

1.XI.59

Prof. Dr. D. Tschizewskij

Heidelberg

Unterer Fauler Pelz 2

Tel. 241 17

Дорогой отец Георгий!

Спасибо за память и за письма. Простите, что еще не выслал Вам всех книг! Дело в том, что «набежали» всякие дела. Сначала я получил второго ассистента, по специальности — библиотекаря. Надо было ввести его в систематическую работу, так же как и двух новых помощниц («научные сотрудницы»). Новый ассистент, кстати, может оказаться очень полезен при печатании Вашей книги как библиограф. Вообще, он снимает с меня множество текущей работы. Затем также «набежали» окончания трех ог-

---

¹⁰⁰ Михайло Михайлович Карпович (1888—1959) — історик і громадський діяч, декан славистичного відділення (1949—1954) Гарвардського університету, професор слов'янських мов і літератур (1954—1957). У 1946—1959 роках був головним редактором «Нового Журнала», який виходив у Нью-Йорку (в цьому часописі було опубліковано й низку статей Чижевського).

ромных корректур. Сначала (изготовленный мною совместно с одним учеником д-ром Groh¹⁰¹) сборник текстов на тему «Россия и Европа» (580 страниц)¹⁰², который должен выйти «на днях». В нем, по преимуществу, европ<ейский> — отчасти почти неизвестный — материал. Конечно и Чаадаев¹⁰³, Киреевский¹⁰⁴, К.Аксаков¹⁰⁵, Достоевский¹⁰⁶. Из русского материала пришлось кой-кого опустить. Затем — окончена корректура Коменского¹⁰⁷ «Пампедии» (также около 550 страниц; моя задача, впрочем, только половина — лат<инский> текст и примечания)¹⁰⁸. Выйдет до Рождества. Наконец, окончание корректуры англ<ийской> истории древнерусской литературы (около 450 страниц)¹⁰⁹; надеюсь, что и она выйдет до конца года. Затем окончание рукописи «Русской дух<овной> истории» 2-ой части (18-19 век)¹¹⁰, которая выйдет в начале след<ующего> года. Только в сентябре удалось уехать на три недели, но не в Грецию, а только в Баварию, и во второй половине октября — на 10 дней — также по Германии, в частности, на три дня на благословенное Баденское озеро, где остров Майнау, превращенный одним из сыновей шведского короля в ботанич<еский>-сад, — просто райский остров! Теперь жду выхода в свет 4-х выпусков «Музагета»¹¹¹ и сдал в печать в новой серии учебников книгу А. Шахматова и Г. Шевелева «Цер<ковно>-слав<янские> элементы в русском лит<ературном> языке»¹¹². В общем, почти ни для чего иного не оставалось време-

¹⁰¹ Дитер Гро (нар. 1932 року) — німецький історик.

¹⁰² Йдеться про збірку: Europa und Russland. Texte zum Problem des westeuropäischen und russischen Selbstverständnisses (zusammen mit Dieter Groh). — Darmstadt, 1959. — 576 S.

¹⁰³ Петро Якович Чаадаєв (1794—1856) — російський релігійний філософ і публіцист.

¹⁰⁴ Іван Васильович Кирєєвський (1806—1856) — російський релігійний філософ, літературний критик і публіцист, один із засновників слов'янофільства.

¹⁰⁵ Костянтин Сергійович Аксаков (1817—1860) — російський поет, публіцист, один із засновників слов'янофільства.

¹⁰⁶ Федір Михайлович Достоевський (1821—1881) — російський письменник і мислитель.

¹⁰⁷ Ян Амос Коменський (1592—1670) — чеський педагог-гуманіст, громадський діяч, засновник педагогічної науки.

¹⁰⁸ Див.: *Comenius Johann Amos*. Pampaedia. Lateinischer Text und deutsche Übersetzung. Nach der Handschrift herausgegeben von D.T. in Gemeinschaft mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller. — Heidelberg, 1960. — 560 S.

¹⁰⁹ Див.: *History of Russian Literature from the Eleventh century to the End of the Baroque* / by Dmitrij Tschizewskij. — 'S-Gravenhage, 1960. — 452 S.

¹¹⁰ Див.: *Russland zwischen Ost und West. Russische Geistesgeschichte II*. 18—20. Jahrhundert. — Hamburg, 1961. — 174 S.

¹¹¹ Йдеться про книжкову серію «Musagetes: contributions to the history of Slavic literature and culture», виданням якої від 1957 року опікувався Д. Чижевський.

¹¹² Див.: *Shachmatov A.A., Shevelov G.Y.* Die kirchenslavischen Elemente in der modern russischen Literatursprache (Aus dem Russischen übertragen von Hans-Jürgen zum Winkel). — Wiesbaden, 1960. — 108 S. (Slavistische Studienbücher; I).

ни, так що запустив всё — и переписку. Вышел также выпуск «Апофорета славика»¹¹³ с житием св. Стефана Пермского¹¹⁴. Всё это Вы постепенно получите. Сейчас начинается семестр; возможно, что также окажется трудным. М<ежду> пр<очим>, появился прекрасно владеющий русским языком англиканский пастор и магистр Томсон¹¹⁵, собирающийся работать над взаимоотношениями русской и англиканской церквей.

Буду очень признателен за присылку материалов. Возможности печатать есть. Кроме «Истории русской культуры»¹¹⁶, заказанной мне на будущий год (500 страниц), иные задачи — печатание чужих работ и текстов.

Прекрасная осень — теплая и солнечная — кончилась, и началась слякоть (пока всего 3 дня). Студентов увижу 4-го ноября. В тот же день сюда приезжают русские богословы (из имен называются какие-то Топольский и Иерусалимский). И с ними я должен 4-го обедать. Будут ли интересные разговоры, сказать трудно. Хотя они уже побывали в ряде городов, но о встречах с ними пока ничего не слышно. Вообще же, в сов<етских> странах некоторое ухудшение. Хотя есть и «либерализм» — я получил письмо от Пастернака¹¹⁷, письмо от моей сестры¹¹⁸ из Киева, написанное довольно свободно. Но даже в Польше хуже. В Сов<етской> России не вышли обещанные книги «сомнительных» авторов. Зато вышла переведенная с поль-

¹¹³ Див. книжкову серію «Aporhoreta Slavica» за ред. Д. Чижевського, що виходила у Гаазі ('S-Gravenhage) від 1957 року.

¹¹⁴ Йдеться про репринтне перевидання у другому випуску «Aporhoreta Slavica» ('S-Gravenhage, 1959) «Жития св. Стефана, епископа Пермского, написанного Епифанием Премудрым» (изд. Археограф. ком., под ред. В.Г. Дружинина. СПб., 1897) з передмовою Д. Чижевського.

Св. Стефан Пермський (1340/45—1396) — християнський просвітник і місіонер, перший єпископ Пермської єпархії.

¹¹⁵ На жаль, знайти яку-небудь інформацію про згаданого в листі пастора Томсона поки не вдалося.

¹¹⁶ Доля цієї праці досі невідома, хоч є підстави припускати, що підготовчі матеріали до неї збереглися у гайдельберзькому архіві Д. Чижевського або в одному з видавництв, із якими він співпрацював. Однак зважаючи на те, що Чижевський дбав про публікацію своїх робіт, згадану працю, радше за все, так і не було завершено. Див. докладніше: Янцен В.В. Неизвестный Чижевский. Обзор неопубликованных трудов. — СПб., 2008. — С. 96—98.

¹¹⁷ Борис Леонідович Пастернак (1890—1960) — поет і письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури (1958). Лист Б. Пастернака від 26.05.1959 року до Дмитра Чижевського зберігається в архіві останнього (див. першодрук у журналі «Дружба народов» за 1990 рік [№ 3, с. 242—243], здійснений М.А. Рашковською).

¹¹⁸ Йдеться про Марію Іванівну Чижевську (у шлюбі — Морозовську) (1896—?) — рідну сестру Дмитра Чижевського, яка залишилась в Україні і більшу частину життя прожила у Києві. Написала цікаві спогади про свої і братові дитячі роки (див. за вид: Записки обласної наукової бібліотеки імені Дмитра Чижевського: До 100-річчя з дня народження Дмитра Чижевського. — Кіровоград, 1994).

ского «Звездная астрономия» Рудницкого и Зонна¹¹⁹; в ней все темы, замалчивавшиеся и замалчивающиеся в сов<етской> астрономич<еской> литературе: расширение вселенной («бегство туманностей»), конечность вселенной (!) и даже начало мира... Предисловие автора русского учебника звездной астрономии П. Паренаго¹²⁰: хотя содержание этого учебника несколько отличается от моего собственного, но я рекомендую, именно поэтому, эту книгу своим студентам!¹²¹. Из трех упомянутых выше тем, первая у Паренаго в учебнике только упомянута, обе дальнейшие даже не упоминаются. Вышел сборник повестей Одоевского¹²², две книги убитого в концлагере Г. Гуковского¹²³, в книгах цитируются еще погибшие в конц<ентрационных> лагерях ученые. И в «Краткой энциклопедии» (10 томов вместо 50-ти)¹²⁴ — ряд имен (множество имен), в большой энцикл<опедии> обойденных молчанием. Впрочем Берии¹²⁵ нет, нет и Зиновьева¹²⁶ и

¹¹⁹ Див.: Зонн В., Рудницкий К. Звёздная астрономия / Пер. с польск. под. ред. П.П. Паренаго. — М., 1959. — 448 с.

Конрад Рудницкий (нар. 1926 року) — польський астроном, професор Ягеллонського університету, фахівець з історії, теорії і методології науки. Влодзімеж Зонн (1905—1975) — польський астроном, директор обсерваторії Варшавського університету (від 1950 року), професор (від 1962 року).

¹²⁰ Павло Петрович Паренаго (1906—1960) — радянський астроном, член-кореспондент АН СРСР (1953), професор (від 1938-го) і завідувач кафедри зоряної астрономії Московського університету (від 1940 року), автор підручника «Курс звездной астрономии» (1938), перевиданого у 1946-му і 1954 роках.

¹²¹ У молодому віці Чижевський наполегливо займався астрономією й навіть опублікував кілька праць. І хоч у подальшому він змінив свій фах, астрономією цікавився до кінця життя і мав доволі ґрунтовну добірку літератури з цієї тематики. Своім студентам він також радив не обмежуватися лише славістикою, збагачуючи себе різноманітними знаннями — зокрема з астрономії.

¹²² Володимир Федорович Одоєвський (1803—1869) — письменник і філософ, один із найвидатніших представників російського романтизму, очільник гуртка «Товаристволюбомудрів», що відіграв значну роль у поширенні німецького ідеалізму в Росії. Йдеться про книгу: Одоєвський В.Ф. Повести и рассказы. — М., 1959.

¹²³ Григорій Олександрович Гуковський (1902—1950) — літературознавець і критик. У липні 1949 року його було заарештовано у справі «космополітів», загинув у в'язниці Лефортово. Йдеться про праці: Гуковський Г.А. Пушкин и проблемы реалистического стиля. — М., 1957. — 416 с.; його ж: Реализм Гоголя. — Ленинград, 1959. — 307 с.

¹²⁴ Йдеться про третє (десятитомне) видання «Малой советской энциклопедии» (М., 1958—1960) і друге видання (у 50-ти томах, 51-й том — додатковий) «Большой советской энциклопедии» (М., 1950—1958).

¹²⁵ Лаврентій Павлович Берія (1899—1953) — радянський державний і партійний діяч, належав до найближчого оточення Й. В. Сталіна. У липні 1953 року його було заарештовано за обвинуваченням у шпіонажі та організації замаху з метою захоплення влади. Розстріляний у грудні 1953 року.

¹²⁶ Григорій Євсейович Зинов'єв (Радомисльський) (1883—1936) — радянський партійний і державний діяч. Репресії проти Зинов'єва, розпочаті після його виступу проти

Каменева¹²⁷: реабілітація кається, очевидно, тільки не-комуністів. Итак — всего наилучшего! Материалы Ваши присылайте. Издатели (я был на годичной выставке книг во Франкфурте) все еще жаждут рукописей. Книги покупаются, читаются ли — сказать трудно.

Наилучшие приветы Вам и Ксении Ивановне. Надеюсь снова увидеться с Вами в не слишком отдаленном будущем.

Ваш Дмитрий Чижевский

Между прочим, выходит много старославянской литературы

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 23. — Folder 5. — 2 ark.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

Prof. Dr. D.Tschizewskij

Heidelberg

Unterer Fauler Pelz 2

Tel. 2 41 17

09.08.62

Дорогой отец Георгий!

Очень огорчила меня весть о смерти о. Василия Зеньковского, с которым я связан уже 50 лет!¹²⁸ Вечная ему память!

Может быть, мы все же увидимся? К сожалению, Ваше письмо пришло слишком поздно, чтобы я мог выбраться в Париж на (состоявшееся уже вчера) погребение. Но мои поездки несколько меняются: я уеду завтра только на 3 или 4 дня, т. е. 15-го вечером опять буду здесь! Может, все-таки, соберетесь? Дело в том, что планы изданий — и возможности — как кажется, «грандиозные», и не хотелось бы обойтись без обсуждения с Вами (хотя, и письменно можем сноситься).

Если бы Вы решились приехать уже днем 15-го (среда) и меня еще не было бы, то ключ Вы можете получить у моего ассистента (до 6 часов дня: телефон 54 353, в Институте, после этого его телефон — он живет около вокзала — 24 131, мой телефон — 24 117). Но я буду где-то в 9 часов, а может быть даже в 2/3 дня.

Сталіна на XIV з'їзді ВКП(б) від імені «нової опозиції», завершилися розстрілом у серпні 1936 року. Реабілітований 1988-го.

¹²⁷ Лев Борисович *Каменев* (Розенфельд) (1883—1936) — радянський партійний і державний діяч. Виступивши одним із керівників антисталінської опозиції у 1925—1927, не раз зазнавав репресій. Розстріляний у серпні 1936 року. Реабілітований 1988-го.

¹²⁸ Див. некролог, присвячений пам'яті В. Зеньковського, написаний Чижевським (*Zeitschrift für slavische Philologie*. — 1964. — Bd. 31. — Н. 2. — S. 229 — 233), а також його російськомовний переклад: Дмитрій Іванович Чижевський. *Избранное*: В 3 т. — Т. 1. Материалы к биографии (1894 — 1977). — М., 2007. — С. 822—825.

Я даже отложил бы поездку в Мюнхен (теперь только в Мюнхен), но боюсь позже — т. е. в сентябре — не встретить нужных мне людей.

Кронер¹²⁹ очень тепло Вас вспоминал, и вообще, поездка его произвела на него большое и положительное впечатление: да и для нас было несколько неожиданно чрезвычайное оживление, вызванное конгрессом — очевидно, снова начинается «философский период» — конечно, неизвестно, продуктивный ли...

Искренние приветы Вам и Ксении Ивановне!

Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 25. — Folder 3. — 1 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

*Prof. Dr. D. Tschizewskij
69 Heidelberg
Unterer Fauler Pelz 2
Telefon 24 117,54 453*

23.08.64

Дорогой отец Георгий!

Жаль, что Вы в Европе, но так далеко. Впрочем, на прошлой неделе я был на фонетическом конгрессе в Мюнстере, т. е. на полпути в Данию. Было 14 чехов, совершенно свободно общающихся с нами, поляки, румыны, венгры, а русская делегация не приехала. Впрочем, не приехали и американцы «якобсоновской» группы¹³⁰.

¹²⁹ Рихард Кронер (1884—1974) — философ-неогегельянец та історик філософії. Позбавлений права на викладання в Німеччині (1935), викладав в університетах Великобританії, Канади, США (від 1953 року — у Темпльському університеті, Філадельфія). Один із засновників міжнародного філософського журналу «Логос» (1910), німецьку редакцію якого очолював до 1933 року.

Чижевський слухав лекції Р. Кронера у Фрейбурзі у 1922—1924 рр. Особливий вплив на нього справила відома двотомна праця Кронера «Від Канта до Гегеля» («Von Kant bis Hegel»), видана у 1921—1924 роках, що наголошувала єдність логічного і містичного, раціонального та ірраціонального в системі Гегеля й заперечувала традиційну інтерпретацію його філософії як панлогізму. У рецензії на цю працю, надрукованій у журналі «Логос» (1924, № 1, с. 219—225), Д. Чижевський писав: «Только тот, кто прочтет книгу, может оценить всю полновесность её стиля, обилие ярких и острых формулировок, почти неисчерпаемую способность автора снова и снова возвращаться к одной и той же теме, подходит к ней всё с новых и новых сторон и открывать в ней всё новые и новые моменты» (с. 223). Саме під керівництвом Кронера Чижевський розпочав роботу над працею «Гегель в России», що принесла йому докторський ступінь (1933) і наукове визнання.

¹³⁰ Йдеться про учнів та колег доволі впливового у наукових колах США Романа Якобсона (див. прим. 88).

Собирався в Амстердам, но решил лучше писать здесь разные вещи. В середине сентября небольшой съезд по поэтике, в конце того же месяца еду в Австрию. О Вашем предстоящем переезде в Принстон¹³¹ уже знаю (слухом земля полнится).

Я в истекшем семестре читал лекции здесь, во Франкфурте и каждые 2 недели в Кельне¹³². Не устал! Но времени для работы было мало. И запустил корреспонденцию.

Между тем, вышла моя ист<ория> лит<ературы> 19 в., первый том¹³³, затем «Киево-печерский патерик»¹³⁴, произведения Пахомия Логофета¹³⁵ (по изд<анию> Яблонского¹³⁶) и две книги Кирилла Туровского (рассказы и молитвы)¹³⁷. Молитвы, кстати, ждут Вашего введения и могут ждать год. Текст же я Вам вышлю. Кроме того, Белый: «Котик Летаев»¹³⁸. Что из этого Вы получили (посылает издатель)?

¹³¹ Отець Георгій Флоровський викладав богословські курси у Гарвардському університеті у 1956—1964 роках, але після досягнення пенсійного віку (70 років) мусив, згідно із загальними правилами, завершити викладання у Гарварді (назавжди залишивши за собою почесне звання заслуженого професора історії Східної церкви). Восени 1964 року Флоровський із дружиною переїзять до Принстона — у статусі запрошеного професора він продовжує викладацьку діяльність до 1972 року

¹³² Професорську діяльність у Гайдельберзькому університеті Чижевський поєднував із викладанням у Франкфуртському (1964) та Кельнському (1964—1977) університетах (в останньому в 1964—1970 роках він очолював також кафедру літературознавства Інституту славістики).

¹³³ Див.: *Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts*: 2 Bd. — München, 1964. — Bd. 1: *Die Romantik*. — 183 S. (Forum Slavicum; 1).

¹³⁴ Див.: *Das Patericon des Kievan Höhlenklosters*. Nach der Ausgabe von D Abramovic neu herausgegeben von Dmitrij Tschizewskij. — München, 1964. — XII. 235 S. (Slavische Propyläen; 2) darin: Einführung und Literatur. — S. VII—XII).

¹³⁵ *Пахомій Логофет* (Серб) (пом. після 1484 року) — письменник-агіограф і перекладач. Афонський чернець, у 1430-х роках жив у Новгороді, у 1440—1459 роках — у Троїце-Сергієвій лаврі поблизу Москви, а згодом — у різних монастирях Москви та Новгорода, де працював над укладанням житій святих і богослужбової літератури.

¹³⁶ Див.: *Яблонский В., свящ.* Пахомий Серб и его агиографические писания. — Спб., 1908. Спираючись на це видання, Д. Чижевський підготував до друку праці Пахомія Логофета зі своїм вступом. Див.: *Pachomij Logofet*. Werke in Auswahl. Nachdruck der Ausgabe von V. Jablonskij. Mit einer Einleitung von Dmitrij Tschizewskij [S. 5—12]. — München, 1963. — 12. CXII S. (Slavische Propyläen; 1).

¹³⁷ Св. *Кирило Туровський* (1130 — бл. 1182) — давньоруський церковний діяч і письменник, єпископ м. Турова. Автор численних «слів», повчань, молитов, канонів (збереглося близько 70 творів). Див.: *Kiril von Turov*: Zwei Erzählungen. Nach der Ausgabe von Kalajdovic 1821 mit einer Einleitung von Dmitrij Tschizewskij. — München, 1964. — 10 S. + S. 117—152 (nach alter Zählung). (Slavische Propyläen; 5); *Kiril von Turov*: Gebete. Nach der Ausgabe in «Pravoslavnyj Sobesednik», 1858. — München, 1965. — [Vorbemerkung] + S. 235—260 und 273—351 [nach alter Zählung]. (Slavische Propyläen; 6).

¹³⁸ *Андрій Белый* (Борис Миколаєвич Бугаєв) (1880—1934) — поет і письменник, літературний критик, один із чільних представників російського символізму. Високо шануючи творчість Андрія Белого, Д. Чижевський видав його повість «Котик Летаєв»,

Рад, что застал Ваше письмо своевременно, чтобы еще успеть ответить. Иных новостей, кажется, нет. Зимой буду читать и здесь, и в Кельне. Там хорошие студенты. У меня выходит несколько диссертаций (Гораций¹³⁹ в России, две работы об Андрее Белом, о Державине¹⁴⁰, польская работа и т. д.).

В следующем году я мог бы издать или неизданного Соловьева¹⁴¹ или Победоносцева¹⁴², если Вы напишете хотя бы краткое предисловие.

Имею новый Институт: виллу в 19 комнат, с садом (13 роз, дикие вишни, альпийская флора!) и даже с бассейном (2 золотых рыбки и 4 карликовых карпа)¹⁴³.

Сообщите Ваш адрес из Принстона.

Сердечные приветы Вам к Ксении Ивановне!

Таня в этом году не приезжает, печатаю, наконец, свой словарь к Слову о полку Игоревом.

Всего наилучшего!

Ваш Дмитрий Чижевский.

[P. S.] Кроме того, сербохорв<атский> и чешско-латин<ский> материал. «Rampraedia» выходит 2-м изданием. Исправлены опечатки (их довольно много!)

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 26. — Folder 5. — 1 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

супроводжену своєю вступною статтею та коментарем. Див.: *Andrej Belyj*. Kotik Letav. Nachdruck der Ausgabe Petrograd, 1922. Mit einer Einleitung und Erklärungen von D. Tschijewskij und A. Höning. — München, 1964. — XVI. 294 S. (Slavische Propyläen, 3).

¹³⁹ Квінт Гораций Флакк (65 до н.е.—8 до н.е.) — давньоримський поет, один з найушлявленіших авторів у світовій літературі. Дисертацію, присвячену Горацию («Гораций у Росії. Дослідження та матеріали»), захистив 1962 року гайдельберзький докторант Чижевського Вольфганг Буш. Див. спогади останнього «Шість лет в Гейдельберге с Дмитрием Чижевским» за вид.: *Чижевский Д.И.* Избранное: В 3 т. — Т. 1. Материалы к биографии (1894—1977). — М., 2007. — С. 404—414.

¹⁴⁰ Гаврило Романович *Державин* (1743—1816) — російський поет і державний діяч, академік, яскравий представник класицизму.

¹⁴¹ Володимир Сергійович *Соловйов* (1853—1900) — російський філософ, поет, публіцист, літературний критик. Дмитро Чижевський не був прихильником філософії Соловйова і дещо критично ставився до його поглядів, однак коли один із його найкращих учнів, згодом — відомий професор-славіст — Людольф Мюллер, обрав темою своєї дисертації творчість Соловйова, Дмитро Чижевський не заперечував і погодився бути його науковим керівником. 1947 року Л. Мюллер блискуче захистив докторську дисертацію: «Есхатологічна концепція історії у Володимира Соловйова».

¹⁴² Костянтин Петрович *Победоносцев* (1827—1907) — російський державний діяч, правознавець, публіцист, обер-прокурор Св. Синоду в 1880—1905 роках.

¹⁴³ За той час, коли Дмитро Чижевський очолював Інститут славістики Гайдельберзького університету (1956—1967), інститут кілька разів змінював приміщення (у 1958 та 1963 роках), при цьому щоразу значно розширюючи штат і бібліотеку.

* * *

1 сент<ября>¹⁴⁴ 65

Дорогой отец Георгий!

Очень был рад Вашему письму. Думаю, Ваше письмо (последнее, вероятно уже давно) было одним здесь, кажется, единственным моим врагом («и устрица имеет врагов»), социологом и свиньей¹⁴⁵, сейчас поселившимся в моем прежнем семинаре, послано (как и другие письма) назад с отметкой «переехал, не оставив адреса». Только некоторые вернулись к адресатам: это продолжалось 3 или 4 месяца, пока ректор прекратил это безобразие.

Во всяком случае, после моего последнего письма — уже почти год тому назад — ответа от Вас не было. Этим летом была открытка из Ментоны.

Очень рад, что вы работаете над «Путями». Охотно — найду время — сообщу Вам всякие новости для первых глав (есть сенсации перворазрядные! не замеченные славистами, не читающими математ<ических> и астрономич<еских> журналов). Печатаю я сейчас только книги, свои и чужие. Только что закончил сравнит<ельную> историю слав<янских> литератур (с примерами)¹⁴⁶. Теперь осталось из моей жизненной программы только еще 10 книг (частью небольших). Сейчас начал книгу о Гоголе¹⁴⁷ и

¹⁴⁴ Дату в листі вказано не чітко, але, радше за все, йдеться про 1 вересня.

¹⁴⁵ На жаль, поки що не вдалося встановити особу соціолога, який спричинив такий емоційний сплеск у Чижевського. Разом із тим слід зазначити, що сам Чижевський мав доволі складний характер й іноді був доволі різким і жорстким, тому, мабуть, йому не бракувало «ворогів».

¹⁴⁶ Йдеться про розширений варіант праці Чижевського: *Outline of comparative Slavic literatures // Survey of Slavic civilization*. — Boston, 1952. — I. VIII. — 144 p. 1968 року доповнений і перероблений текст вийшов у Берліні. Див.: *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen I. Einführung. Anfänge des slavischen // Schrifttums bis zum Klassizismus* та *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen II. Von der Romantik bis zur Moderne*.

¹⁴⁷ Дмитро Чижевський почав цікавитися творчістю Гоголя ще під час навчання в Київському університеті у Василя Зеньковського. Упродовж життя він не раз повертався до цієї теми і написав низку цікавих праць про Гоголя. Але справжнє визнання як один із серйозних гоголезнавців він здобув після виходу рецензії на книгу Андрія Белого «Мастерство Гоголя» та статті «О “Шинели” Гоголя» («Современные Записки». — 1938. — Кн. 67. — С. 172—195). Як впливає з його листування, задум ґрунтовної праці про Гоголя з'явився у Чижевського вже 1932 року, але через несприятливі обставини він тривалий час не міг втілити його у життя, обмежуючись гоголезнавчим курсом, прочитаним спочатку в Галльському, а згодом — у інших університетах. Нарешті, 1973 року Чижевський повертається до теми Гоголя і впродовж кількох років працює над давно запланованою книгою. Як свідчить листування Чижевського, 1976 року він майже закінчує монографію обсягом 250 сторінок. Згадується в листуванні і зміст цієї книги, розбитий на глави, що також може слугувати підтвердженням існування тексту монографії. До того ж відомо про два варіанти цієї книги: російсько-

книжку о эмблематике¹⁴⁸. Ваши «Пути» нам страшно нужны! М<ожет> б<ыть>, стоит их перепечатать без изменений пока фотографически? Ведь второе издание будет по крайней мере в 2-х томах? Напишите об этом. Я могу тут издать без изменений.

Славистов все больше, но «готовых» нет. Я габлиитировал¹⁴⁹ одного полиглота (без мыслей), сейчас габлиитирую блестящего полониста¹⁵⁰. Получил медаль за работу о Достоевском (формалистическую) один мой ученик; книга вышла¹⁵¹. Было еще несколько хороших и посредственных диссертаций. Из каталога узнаете. Нашлись интересные рукописи в разных библиотеках, некоторые уже издаем.

Главная моя «трагедия» — я уже перешел за границу законного возраста (но здесь можно читать до 100 лет), читаю дальше и не имею преемника. Есть вообще уже ряд свободных славистических кафедр (даже Бонн! Вюрцбург, Марбург)... Но не получив права на пенсию (приехал сюда в возрасте 61 года), должен был принять кафедру в Кельне (в надежде, что здесь кто-то будет новый) и езжу каждую неделю на 3 дня туда и 3 дня читаю здесь. Пока не устаю, но долго это продолжаться не может; обременяют «дела» по Институту. Вы еще не видели нового Института: он на горе (не очень высоко), вилла с садом, 19 комнат, бассейн с золотыми рыбками... Денег на книги недостаточно, но постепенно мы богатеем (сейчас уже около 35 000 книг).

мовний і німецькомовний, над яким Чижевський працював в останні роки свого життя. Щоправда, жодного повного рукопису цієї книги поки що не вдалося розшукати ані в архівах Чижевського, ані у видавництвах, з якими він співпрацював. Однак деякі частини книги все ж таки було віднайдено, і це дає підстави сподіватися, що згодом може бути зібрано весь текст, який розширить наше уявлення про творчість як Гоголя, так і Чижевського. Про долю згаданої праці див. докладніше: *Янцен В.В.* Незвідомий Чижевський. Обзор неопубликованных трудов. — СПб., 2008. — С.46—63.

¹⁴⁸ Разом із Е. Бенцем Д. Чижевський заснував серію перевидань емблематичної літератури, яка виходить і досі (так званий «Емблематичний кабінет»), однак згадана книга, присвячена емблематичній літературі, належить до його нездійснених задумів. Варто зазначити, що видання «Біблійного і емблематичного словника» Ф.Х. Етингера, здійснене 1969 року, супроводжувалося передмовою Чижевського: Oetinger F. Chr. *Biblisches und emblematisches Wörterbuch / Mit einem Vorwort von Dmitrij Tschizewskij*. 2. Aufl. der Ausgabe [Stuttgart] 1776. — Hildesheim, 1969. — IX, 85 [В. Янцен].

¹⁴⁹ Габлиітація (англ. Habilitation) — у західноєвропейських і латино-американських університетах набуття другого (вищого) наукового ступеня (габліітованого доктора), який відповідає традиційному на вітчизняних теренах науковому ступеню доктора наук.

¹⁵⁰ Мова йде про Андре де Вінченза (André de Vincenz, нар. у 1922) — полоніста, професора слов'янського мовознавства, який заступив Чижевського на посаді директора Інституту славістики Гайдельберзького університету (1967—1973), а згодом був професором у Геттингенському університеті.

¹⁵¹ Йдеться про працю учня Чижевського Горста-Юргена Герика: *Gerigk Horst-Jürgen. Versuch über Dostoevskijs «Jüngling»*. Ein Beitrag zur Theorie des Romans. — München, 1965. — 204 S.

Из каталога Вы увидите, что мы уже перепечатали молитвы Кирилла Туровского¹⁵². С кратким предисловием в полстраницы. И очень бы хотели Вашу статью, которая выйдет отдельной книгой или брошюрой. Из ожидающихся работ моих учеников интересно: о Тютчеве (но почти не о содержании — о форме)¹⁵³, об Анненском, с использованием всех его статей (а он писал довольно много с 80-х гг.)¹⁵⁴, а главное — о Ницше в России (материал собран в Хельсинки и Ленинграде)¹⁵⁵ и о Шопенгауэре в России¹⁵⁶. Из Америки много писем, но мало посещений. Сейчас здесь, т. е. в Европе, Сергей Зеньковский¹⁵⁷. Таня хотела приехать на год, но вместо этого перешла в Детройт. От нее только я и слышал о Вас. Лидия Израилевна была здесь летом, ездила в Прагу (кажется, даже видела Вашего племянника). Встречала профессоров (католических). Впечатление мрачное. Но чехам разрешено ездить к нам. У меня было уже в этом году 4 чешских доклада. Никакого коммунизма ни у кого нет и многие работают хорошо. Из Польши также были визиты — там просто общий антикоммунизм: главный идеолог философский (эстетик) С. Моравский пишет статьи против реализма! (я их реферирую, конечно, осторожно) и открыл у Маркса — в

---

¹⁵² Див.: *Kiril von Turov: Gebete. Nach der Ausgabe in «Pravoslavnyj Sobesednik», 1858. München. 1965. — [Vorbemerkung] + S. 235—260 und 273—351 [nach alter Zählung]. (Slavische Propyläen; 6).*

¹⁵³ Мова йде про дисертацію учениці Д. Чижевського Альмут Шульце «Коротка лірика Тютчева: взаємозв'язок з традицією та інтерпретацією», захищену 27 лютого 1967 року. Див.: *Schulze Almut: Tjutčevs Kurzlyrik: Traditionszusammenhdnge und Interpretationen. (Forum Slavicum, Bd. 25). — München: Wilhelm Fink Verlag, 1968 [В. Яцен].*

¹⁵⁴ Йдеться про дисертацію учениці Чижевського Барбари Конрад «Основи тлумачення поетичної творчості І. Ф. Анненського», захищену 24 травня 1971 року. Див.: *Conrad Barbara. Annenskij's poetische Reflexionen. (Forum Slavicum, Bd. 39). — München, 1976.*

¹⁵⁵ Мова йде про дисертаційну роботу аспіранта Д. Чижевського Петера Боенса, який займався темою «Ніцше в Росії». За словами колишнього асистента Чижевського Вольфганга Буша (телефонна розмова 17 червня 2010 року), це був один із небагатьох трагічних випадків, коли обдарований і працьовитий учень Чижевського не зміг захистити дисертацію: П. Боенс потерпав через хворобу очей, що зрештою унеможливило його подальшу роботу над дисертацією [В. Яцен].

¹⁵⁶ Йдеться про дисертацію американської славістки Зигрид МакЛаулін «Шопенгавер у Росії: про літературне сприйняття його Тургенєвим», що була захищена вже після смерті Чижевського. Див.: *McLaughlin Sigrid. Schopenhauer in Russland. Zur literarischen Rezeption bei Turgenjev. (Opera Slavica. Neue Folge, Bd. 3). — Wiesbaden, 1984 [В. Яцен].*

¹⁵⁷ *Sergij* Олександрович *Зеньковський* (1907—1990) — славіст, історик російської культури, професор. Викладав в університетах Німеччини та США. Листувався з Дмитром Чижевським, виступав із доповідями в Інституті славістики Гайдельберзького університету, який очолював Чижевський, і навіть на його запрошення був гостьовим професором цього Інституту протягом літнього семестру 1966 року.

традиції Шиллера, тезис, що «будущий человек» в соціалізмі буде «homo aestheticus»!¹⁵⁸

Русских в Германии все меньше и все они или французы или англичане, изредка немцы, и, кажется, единственные поклонники советской литературы. Хотя и там с колебаниями, по крайней мере, перепечатки старого-вечного (вплоть до обещания издать «прогрессивного» Влад<имира> Соловьева!).

Жду от Вас и предложений дальнейших изданий (на них дает деньги один миллионер, одна из жен которого была польского происхождения).

Каталог высылаю одновременно. В нем отмечены вышедшие и заканчивающиеся печатаньем книги. «Корсунская легенда» Вашицы¹⁵⁹ вышла с дополнениями автора.

Итак¹⁶⁰...

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 27. — Folder 3. — 1 ark. (лист не закінчено).

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

*D. Tschizewskij
69 Heidelberg
Klingenteichstr., 9*

14/10/68

Это адрес моего Института, лучше чем старый

Дорогой отец Георгий!¹⁶¹

¹⁵⁸ *Стефан Моравський* (1921—2005) — польський філософ, історик естетики; у 1960-х роках очолював філософський факультет і кафедру естетики Варшавського університету, був одним із керівників Міжнародної асоціації естетиків. За підтримку студентських протестів у березні 1968 року його було звільнено з університету і виключено з партії. Моравський був марксистом західного типу, який намагався звільнити інтерпретацію естетичних ідей Маркса від вульгаризованих уявлень радянського «марксисту-ленінізму». З-поміж праць до 1965 року див.: *Morawski Stefan. Studia z historii myśli estetycznej XVIII i XIX wieku.* — Warszawa, 1961; *його ж*: *O wartosci artystycznej // Kultura i Społeczeństwo.* — 1962. — № 4; *його ж*: *Między tradycją a wizją przyszłości.* — [Warszawa:] Książka i Wiedza, 1964.

¹⁵⁹ *Йозеф Вашица* (1884—1968) — чеський славіст, археограф, перекладач, католицький богослов. Йдеться про працю: *Die Korsuner Legende von der Überführung der Reliquien des Heiligen Clemens / Herausgegeben und eingeleitet von Josef Vašica.* — München, 1965. Дмитро Чижевський високо цінував Й. Вашицю як дослідника давньої церковнослов'янської писемності, старочеської Біблії та чеського літературного бароко й підтримував із ним багаторічні дружні та наукові стосунки. Див.: *Чижевський Д.И.* *Йозеф Вашица // Чижевський Д.И.* *Избранное: В 3-х т.* — Т. 1. Матеріали к біографії (1894—1977). — М., 2007. — С. 832—834.

¹⁶⁰ Цей лист, на жаль, не має закінчення. Можливо, продовження листа збереглося в архівній колекції о. Флоровського, але нам поки що не вдалося його отримати.

¹⁶¹ Див. першодрук цього листа у збірнику: *Дмитрий Чижевский и европейская культура.* — Дрогобыч-Седльце, 2010. — С. 269—273.

Очень был рад, наконец, снова услышать о Вас не «из вторых или третьих» рук. Я также запустил свою корреспонденцию.

Статьи¹⁶² своей я еще не видел и не знаю, насколько НЖ¹⁶³ смог воспроизвести все цитаты и п<рочие> «трудности» печатания. Полностью статья появится в протоколах Зальцбургского съезда, когда — неизвестно. Еще и протоколы первого не закончены печатанием.

«Путей»¹⁶⁴ мы все ждем и, собственно, следовало бы подумать о русском издании. При помощи уже имеющейся — правда, иностранной — молодежи с научной подготовкой это можно бы было на основе, очевидно, сейчас считающегося основным английского издания без особой задержки исполнить.

Я, одно время, чувствовал себя очень неважно, в этом году до августа — наоборот — превосходно и успел подготовить кое-какие издания. Об этом — и о планах — вы узнаете из каталога, который высылаю одновременно. Кроме этой серии (т. е. двух серий) я успел подготовить еще университетское издание летописи Нестора с не очень основательным комментарием¹⁶⁵.

Семинары летнего семестра (в Гейдельберге, Кельне, где я тоже читаю — мало интересен, кроме уже напечатанного реферата одного моего студента об эстетике Владимира Соловьева) были превосходны; даже непонятно, откуда взялось так много («много» — т. е. 5—6 из 20-ти участников) научно-способных молодых людей.

Осенью был на слав<истическом>конгрессе в Праге, которая в центре совершенно не изменилась. Конгресс необычайно слаб (главные доклады по 10 минут!) и господствующие русские — невозможны (они уже предвидели, вероятно, предстоящую оккупацию, которая грозит перейти в аннексию)¹⁶⁶. С чехами были и раньше и сейчас укрепились научные связи.

---

¹⁶² Мова йде про статтю Д. Чижевського «Эгемеризм в старославянских литературах», надруковану в «Новом журнале» (1968. — № 92. — С. 254—272).

¹⁶³ НЖ — скорочена назва «Нового журнала», заснованого 1942 року письменниками Марком Алдановим і Михайлом Цетліним. Виходив у Нью-Йорку. У цьому журналі друкувалися відомі російські письменники, поети, філософи, історики, культурологи, критики, митці та ін. Одним із постійних авторів журналу був і Д. Чижевський.

¹⁶⁴ Йдеться про працю Г. Флоровського «Пути русского богословия».

¹⁶⁵ Йдеться про «Повість врем'яних літ», яку пов'язують з іменем ченця Києво-Печерського монастиря, літописця та агіографа Нестора (бл. 1055—1113). Див.: Die Nestor-Chronik / Eingeleitet und kommentiert von D. Tschizewskij. — Wiesbaden, 1969 (Slavistische Studienbücher; 6).

¹⁶⁶ Йдеться про VI Міжнародний конгрес славистів, який відбувся у Празі в серпні 1968 року. На цьому конгресі Дмитро Чижевський опинився в центрі конфлікту і став своєрідною «зіркою». Річ у тому, що він публічно відмовився виступати з доповіддю. У листі до свого учня і друга Дитриха Гергардта від 16.08.1968, який зберігається в його особистому архіві, Чижевський описує цю подію так: «Якобсон і я зібрали повні

И сейчас еще приглашают меня приехать читать лекции и писать статьи в их журналах и сборниках. Боюсь, что это утопия, и сотрудничество при существующих условиях невозможно.

аудиторії, і нас зустріли тривалими оплесками (російською: “аплодисментами, переходящими в овацію”). Однак ще до того я розмовляв з деякими чеськими колегами про те, що (надруковані) радянсько-російські доповіді не називають “іноземців” на прізвиська або загадують їх не в тих місцях... Мені треба було зробити вибір: або говорити 10 хвилин, або дати радянським росіянам (розпочавши через Робінсона спроби зблизитися) ляпас. Після оплесків я зробив лише повідомлення про цю конференцію, а потім відмовився від слова, тому що до цього було зроблено все, щоб нас (не радянських представників) представити учасникам конгресу як зовсім не відомих людей. Не було названо навіть наших прізвись (щодо одного важливого пункту моєї праці в одній надрукованій доповіді було зазначено: “дехто вважає” — проте я не “дехто”, а “хтось”, кого треба було назвати). У великому залі було видно, що ляпас влучив у ціль... До речі, всі мої книжки на виставці було миттєво розкрадено (крім “*Orbis scriptus*”, який виявився занадто великим)» (пер. з нім.). У кулуарах конференції згаданий інцидент жваво обговорювався і викликав різне сприйняття. Однак після того як невдовзі до Праги ввійшли російські танки, багато хто з науковців згадав Чижевського і його яскравий і провокативний «виступ», який був своєрідною демонстрацією проти диктату, цензури та фальсифікацій у науковому світі. Цей факт яскраво змальовує один із учасників конгресу, словацький професор, відомий українознавець Микола Мушинка: «На з'їзді Чижевський мав виголосити доповідь про бароко у слов'янських літературах. Перед його доповіддю найбільша аудиторія з'їзду була заповнена до останнього місця, чимало делегатів стояли або сиділи на підлозі. Коли Чижевський піднявся на трибуну, аудиторія зустріла його бурхливими оплесками. Щойно оплески стихли, він сказав приблизно таке: “Я вже звик до того, що мої книжки до Радянського Союзу цензура не пускає, бо чомусь боїться їх. Радянські вчені моїх праць не знають, і все ж таки критикують їх. Але дивує мене те, що мої праці не допускають навіть до делегатів славістичного з'їзду. Вчора я кілька своїх праць дав на виставку — за ніч усі вони зникли. Вранці я дав на виставку нову партію своїх праць, вони зникли також. Видно, що політична цензура діє й на нашому з'їзді, що суперечить елементарним принципам свободи наукового дослідження. За таких умов я відмовляюся виголосити свою доповідь”. Ще він говорив про явну фальсифікацію радянськими дослідниками навіть творів класиків російської літератури — Ломоносова, Кантемира та інших, про відсутність свободи слова в радянському блоці і т. ін. Уся його промова тривала ледь три хвилини. Вибачившись перед делегатами, він гідно зійшов з трибуни. Зал був приголомшений. Головуючий (проф. Антонін Шкарка) — теж. У дискусії радянські делегати накинулись на нього, мовляв, це неправда, що в Радянському Союзі існує цензура. Там роботи Чижевського ніби дуже добре знають і... критикують їх. Особливо гострими були виступи академіка Павла Беркова з Ленінграда та проф. Сергія Макашина з Москви. Коли останній говорив про гуманізм радянського ладу і свободу в СРСР, аудиторія вибухла сміхом. Була середина серпня 1968 року — пара днів до окупації Праги радянськими танками. І в кулуарах трихвилинний виступ Чижевського викликав жваві дебати. Про нього чомусь говорили більше, ніж про чиюсь іншу доповідь. Я сам переконався, що в радянській делегації були фахвці з КДБ зі спеціальним завданням оберігати своїх делегатів від “ідеологічної диверсії”. Чижевський мав повну рацію, що зникнення його праць з виставки — робота радянського КДБ (хоча він прямо цього не сказав)» (з листа Миколи Мушинки до Ірини Валявко від 15.05.1997, зберігається у приватному архіві І. Валявко).

Более интересные диссертации постараюсь Вам присылать.

Мои работы последних 2-х лет — по большей части, мелочи с некоторыми новыми фактами. Историю лит<ературы> 19 века довел до 90-х годов и сейчас пытаюсь написать часть, охватывающую 1890—1917 годы.

Визы во Францию я, как «безгосударственный»¹⁶⁷, не получил! Зато был в Швейцарии с докладами и нашел также и кое-что интересное (из материала) даже для германистов.

Книга Лосева была и у меня в Галле. Очевидно, за границу попало несколько экземпляров¹⁶⁸.

Сейчас под впечатлением поведения русских в Праге и ЧСР вообще, мне представляется, что предполагалась оккупация и Западной Германии и Югославии. Оставлен ли этот план, сказать трудно: оккупация ЧСР была задержана слав<истическим> конгрессом, оккупация дальнейших стран — олимпиадой. Между тем, все недовольные оккупацией ЧСР (протестовала даже коммунистическая партия ... Монако!) постепенно успокоились. Что дело не ограничивается политическими следствиями, вижу из примера Польши, где сейчас начали вводить марксизм и в науку, чего там почти не было все время до сих пор. Поэтому политика окажется чрезвычайно опасной и культурно! Надеюсь, что я «нездоровый пессимист», но боюсь, что я не ошибаюсь.

Так как я приглашен на один семестр в Нью-Йорк (новый университет) в 1970 году, то, возможно, будет случай встретиться¹⁶⁹.

Таня была здесь, работает (успешно) над чрезвычайно интересной и обещающей результаты темой (Ипатьевская летопись)¹⁷⁰.

---

¹⁶⁷ Виїхавши з України, Чижевський залишився без громадянства і решту свого життя мав лише отриманий ще у 1920-х роках «нансенівський паспорт» (міжнародний документ, що засвідчував особу біженців без громадянства, запроваджений на ініціативу верховного комісара Ліги Націй Фрїтьофа Нансена 1922 року). Відсутність звичайного паспорта і громадянства час від часу ускладнювала, а іноді й суттєво перешкоджала йому в отриманні візи. Через брак відповідних віз Чижевський мусив не раз відмовлятися від участі в закордонних конференціях.

¹⁶⁸ Див.: Лосев А.Ф. Диалектика мифа. — М., 1930. — 268 с.

¹⁶⁹ Дмитра Чижевського не раз запрошували викладати до різних університетів США. Був випадок, коли він навіть уже підписав контракт, і було оголошено набір студентів на курс його лекцій в один з університетів Нью-Йорка, але семестр розпочався, а він так і не прибув до університету. Сталося так, що, залишивши США 1956 року, він більше ніколи туди не повернувся, і його наміри виступити в американських університетах з певними курсами так і залишилися нереалізованими.

¹⁷⁰ Як зазначено вище (див. прим. 46), Тетяна Чижевська жила і працювала у США, але доволі часто відвідувала батька в Німеччині і проводила з ним майже всі свої відпустки. Вона добре володіла церковнослов'янською мовою і вивчала Києво-Руську добу, тож саме тому, як розповідав автору коментарів Омелян Прїцак під час зустрічі у Гарварді, отримала від нього пропозицію перекласти англійською мовою Київський літопис за Іпатїївським списком, що охоплював звід документів до кінця XII століття.

Всього найлучшого! Искренний привет Ксении Ивановне!

Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 29. — Folder 1. — 1 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

27.01.69

Дорогой отец Георгий!

Здесь зимы нет: сейчас температуры днем до 10—12° тепла!, то есть по Фаренгейту что-то около 55°. Снега давно нет, а в Кельне и вообще не было. Было пока 3—4 морозных дня.

О Бурдахе¹⁷¹ еще буду спрашивать, но как-то германисты, с которыми встречаюсь, очень мало образованы (работают по рецепту аббата из «Рима» Гоголя: прибавляя к цитатам из поэтов варианты фраз «O dio! che cosa divina!»¹⁷² или для разнообразия «O diavolo, che divina cosa!»¹⁷³) и Бурдаха, вероятно, не читали. Но даже и наш талмудист ничего об этой теме не слышал...

У меня здесь хороший (даже прекрасный) семинар, в Кельне плоховатый, как всегда. Автор статьи об эстетике Соловьева Вам ее недавно послал¹⁷⁴. Нами перепечатано издание стих<отворений> Соловьева (Москва, 1922)¹⁷⁵ и по-моему ненужные «Шуточные пьесы»¹⁷⁶ — хотя есть и остроумные.

Я сейчас печатаю 6-ой том своих статей: «Богемику»¹⁷⁷.

Ваши статьи мы могли бы напечатать сборником.

Приставши на цю пропозицію, Т. Чижевська доволі довго працювала над перекладом, зробивши значну частину роботи, але, на жаль, передчасна смерть 1986 року не дала їй змоги довести справу до кінця. Незакінчений переклад і матеріали до нього зберігаються в Українському науковому інституті Гарвардського університету, тривалий час очолюваному О. Прицаком.

¹⁷¹ Йдеться про Конрада Бурдаха (1859—1936) — німецького германіста і літературознавця, відомого знавця доби Відродження, автора циклу праць «Від Середньовіччя до Реформації» (1893), «Ренесанс. Реформація. Гуманізм» (1918) та ін., у яких він обгрунтував погляд на Відродження і Реформацію як на органічне породження середньовічного світовідчуття й слововжитку.

¹⁷² «O dio! che cosa divina!» (*итал.*) — «Господи, яка божественна річ!»

¹⁷³ «O diavolo, che divina cosa!» (*итал.*) — «Чорт забирай, яка божественна річ!».

¹⁷⁴ Йдеться про колегу Д. Чижевського Бодо Зелінського (нар. у 1941 р.) — німецького славіста, історика літератури, професора Гайдельберзького та Кельнського університетів.

¹⁷⁵ Очевидно, йдеться про передрук сьомого видання віршів В. Соловйова, здійсненого 1921 року (див.: Соловьев В.С. Стихотворения. — М., 1921).

¹⁷⁶ Див.: Соловьев В.С. Шуточные пьесы. — М., 1922.

¹⁷⁷ Див.: Kleinere Schriften II: Bohemica. — München, 1972. — 348 S. (Forum Slavicum; 13, II).

Статті Победоносцева у мене лежат. Будет Ваше, хотя бы краткое, предисловие — можем все сейчас же напечатать.

У меня один из самых интересных учеников ф. Энгельгардт, научившийся здесь русскому языку, родственник жены Победоносцева¹⁷⁸. Почему-то у славянофилов — немецкие жены, например, у Даля¹⁷⁹ (о котором вышла интересная биография¹⁸⁰, хотя и плохо написанная — в форме романа, но такой надо писать не таким суконным языком). Кстати — архив Даля пропал, дети его о нем не позаботились. Там были записи 100 сказок¹⁸¹. Песни он подарил Киреевскому¹⁸². Что он был сведенборгианцем¹⁸³ — не упомянуто, православным он стал незадолго перед смертью, чтобы быть похороненным на русском кладбище, рядом со своей второй женой¹⁸⁴ (первая похоронена в Оренбурге). Кстати, он был приятелем А. Аксакова-спирита¹⁸⁵!

¹⁷⁸ На жаль, знайти інформацію про цього учня Чижевського поки що не вдалося.

¹⁷⁹ Володимир Іванович *Даль* (1801—1872) — російський вчений і письменник, автор відомого «Толкового словаря живого великорусского языка». Першою дружиною В. Даля була Юлія Андре (1816—1838). Щодо зауваження Чижевського («почему-то у славянофилов — немецкие жены») слід зазначити, що «слов'янофіл» Даль мав дансько-німецьке походження (його батько — Йоган Християн Даль — змінив данське підданство на російське, а мати — Марія Фрейтаг — належала до родини німецьких емігрантів), був охрещений у лютеранстві і прийняв православ'я лише восени 1871 року.

¹⁸⁰ Див.: Булатов М., *Порудоминский В.* Собирал человек слова... Повесть о Дале. — М.: Детская литература, 1966. — 224 с.

¹⁸¹ Відомо, що ще за життя Даль подарував своє зібрання казок російському етнографу та історичу літератури Олександром Миколайовичу Афанасьєву (1826—1871), який працював над упорядкуванням відомих згодом збірників російських казок: «Народные русские сказки» (М., 1855—1863, вип. 1—8), «Русские детские сказки» (М., 1870, в 2-х т.) і «Народные русские сказки не для печати» (вперше опубліковані у Швейцарії 1872 року під назвою «Русские заветные сказки»).

¹⁸² Йдеться про зібрання народних пісень, передане Далем Петру Васильовичу Киреевському (1808—1856) — відомому збирачу російського фольклору, одному з найпомітніших представників слов'янофільства. Народні пісні та перекази П. Киреевський почав збирати у 1830-х роках, користуючись допомогою і підтримкою не лише В. Даля, а й О. Пушкіна, М. Гоголя, братів Аксакових. Повне видання російських народних пісень, зібраних П. Киреевським, побачило світ уже після його смерті, у 1860—1874 роках («Песни, собранные Киреевским», вип. 1—10).

¹⁸³ *Сведенборгіанець* — послідовник Емануїла Сведенборга (1688—1772) — шведського природознавця, християнського містика, твори якого були популярні в Росії у XIX столітті. Одним із прихильників Сведенборга був і В. Даль, якому належить російськомовний переклад скороченого варіанта його праці «Одкровенний Апокаліпсис» (рукопис перекладу зберігається у бібліотечі Сведенборгіанського товариства у Лондоні).

¹⁸⁴ Володимир Даль і його друга дружина Катерина Львівна Соколова (1819—1872) поховані на Ваганьковському кладовищі у Москві.

¹⁸⁵ Йдеться про Олександра Миколайовича *Аксакова* (1832—1903) — російського публіциста, перекладача і видавця, палкого прихильника ідей Сведенборга (здійснив і ви-

Раева¹⁸⁶ я помню, был еще в России знаком с его отцом, а в Нью-Йорке — с его матерью¹⁸⁷.

Книг, упоминаемых Вами, не видел (о Шейне слышал¹⁸⁸, книг Лукашевича¹⁸⁹ не знаю, Иваска огромная книга о Леонтьеве по-русски, к сожалению, нами не напечатана¹⁹⁰, но, собственно, не «к сожалению», хотя там кое-что интересное есть, но потеряется в воде риторики).

дав 1863 року в Лейпцигу російськомовний переклад його праці «О Небесах, о Мире Духов и об Аде»), аналізу яких присвятив низку творів. З середини 1860-х років О. Аксаков захопився медіумізмом і спиритизмом, пропагуючи ідеї американського медіума і спиритуаліста Ендрю Джексона Девіса (1826—1910) не лише в Росії, а й у Німеччині. Був одним з організаторів спиритичних сеансів, що мали велику популярність і значний резонанс. В. Даль справді приятелював з О. Аксаковим і в останні роки життя так само захоплювався спиритизмом, беручи участь у спиритичних сеансах у столиці та провінції.

¹⁸⁶ Марк Ісакович Раєв (1923—2008) — американський історик російського походження, один із чільних американських русистів, професор російської кафедри Колумбійського університету, куратор Бахметьєвського архіву у Нью-Йорку. Раєв познайомився з Чижевським під час свого перебування у Гарварді. Він не був студентом чи докторантом Чижевського, однак під час зустрічей вони обговорювали певні наукові проблеми, і Дмитро Іванович подав йому низку цікавих думок щодо дослідження життя та діяльності М. Сперанського, які вивчав Раєв. Згодом М. Раєв прийняв запрошення Д. Чижевського виступити з доповіддю в Інституті славистики Гайдельберзького університету. Це було 1966 року — тоді Раєв востаннє бачився і спілкувався з Чижевським. Згодом, на прохання В. Янцена та І. Валявко, Марк Ісакович написав короткі спомини про Д. Чижевського, які вийшли друком 2007 року: *Раев М.И. Мое знакомство с Дмитрием Ивановичем Чижевским // Чижевский Д.И. Избранное: В 3-х т. — Т. 1. Материалы к биографии (1894—1977).* — М., 2007. — С. 364—366.

¹⁸⁷ Щодо батьків М. Раєва маємо дуже мало інформації. Відомо лише, що з його батьком, Ісаком Раєвим, Д. Чижевський був знайомий ще до еміграції — за часів членства обох у РСДРП. З матір'ю, Вікторією Раєвою, Чижевський познайомився вже у США, тривалий час вони підтримували дружні стосунки і листувалися (листи В. Раєвої збереглися в архіві Д. Чижевського).

¹⁸⁸ Луї Шейн (Louis J. Shein) — американський славіст, професор Макмастерського університету (McMaster University), спеціалізується в галузі російської філософської думки. Георгій Флоровський, напевно, звернув увагу Чижевського на працю Шейна: *Shein Louis J. Readings in Russian Philosophical Thought.* — Paris, Mouton, 1968.

¹⁸⁹ Стефан Лукашевич (Stephen Lukashovich) — американський славіст, професор Каліфорнійського університету в Берклі, історик російської думки, дослідник творчості К. Леонтьєва, І. Аксакова, М. Федорова та інших мислителів. Книги, про які йдеться у листі: *Ivan Aksakov, 1823—1886: A Study in Russian Thought and Politics (Harvard Historical Monographs).* By *Stephen Lukashovich.* — Harvard University Press, 1965; *Konstantin Leontev (1831—1891): A Study in Russian «Heroic Vitalism».* Par *Stephen Lukashovich.* — New York Pageant Press, 1967. — 252 p.

¹⁹⁰ Юрій Павлович Іваск (1907—1986) — славіст, поет, літературний критик, професор кафедри російської літератури Амхерстського коледжу Массачусетського університету. Іваск був докторантом Чижевського у Гарвардському університеті (1952—1954) і під його керівництвом підготував дисертацію «Вяземський — літературний критик», за яку здобув ступінь доктора слов'янської філології (1954). Проте стосунки між нау-

Фотостат статті Беренина¹⁹¹ в «Полярной звезде» (котрою, однак, по-моєму, у нас нет) закажу.

Примечания к первым главам «Путей» постараюсь написать, у меня было и продолжение первого письма, но пропало в Галле¹⁹².

Но сейчас надо писать разные мелочи и корректуры чужих вещей (от-части глупостей; в частности, меня очень раздражает выход воспоминаний Лосского¹⁹³, хотя там и есть много интересного, но он, как слепой, ничего интересного не замечал или не запомнил хорошо).

Сейчас я несколько болен (что бывает редко), а может быть, просто устал от поездок и посещений, и заседаний — в академии был недавно интереснейший доклад Гадамера¹⁹⁴ о Гегеле (начало логики), мало кем по-

---

ковим керівником і докторантом були доволі напруженими: Іваск, з огляду на свої попередні студії (юридичний факультет Тартуського університету та славістичні студії у Гамбурзькому університеті), поводив себе доволі впевнено і незалежно, відстоюючи власну позицію щодо своїх дослідницьких студій, що, можливо, дратувало Чижевського. Чижевський допустив до захисту дисертацію Іваска, однак у листах до спільних знайомих доволі різко її критикував (можливо, і незаслужено). Попри те що у подальші роки (коли Чижевський повернувся до Німеччини) вони листувалися, їхні взаємини важко назвати дружніми та приязними.

Працю Ю. Іваска «Константин Леонтьев», про яку йдеться у листі, було опубліковано у 1961—1964 роках у паризькому літературно-політичному журналі «Возрождение» (№№ 118, 121, 124—131; 133—141; 146—151); вона вийшла окремим виданням 1974 року: *Иваск Ю. Константин Леонтьев (1831—1891)*. — Берн — Франкфурт на Майне, 1974.

¹⁹¹ У листі описка: слід читати «Буренин». Йдеться про Віктора Петровича *Буренина* (1841—1926) — поета-сатирика, літературного критика і драматурга. У журналі «Полярная звезда», що видавався гр. Є.О. Саліасом-Турнеміром у Петербурзі у 1881—1882 роках, виступав із літературно-історичними статтями.

¹⁹² Побоюючись, і не безпідставно, зіткнення з представниками радянської влади, Д. Чижевський 1945 року поспіхом залишив м. Галле (Східна Німеччина), втративши свої бібліотеку та архів, що містив багато цінних документів, зокрема — важливих для нього листів.

¹⁹³ Микола Онуфрійович *Лосський* (1870—1965) — російський релігійний філософ, один із засновників інтуїтивізму. Чижевський слухав лекції Лосського, ще навчаючись у Санкт-Петербурзькому університеті (1913—1916). Згодом він зустрівся з ним у Празі (1924—1932 роки), де обидва співпрацювали в численних наукових товариствах. Лосський навіть дав йому рекомендаційного листа до Семена Франка, високо оцінивши науковий потенціал Чижевського (див. прим. 28). Отже, Чижевський добре знав Лосського, хоч і не поділяв багатьох його поглядів. Цікаво, що спогади М. Лосського, про які йдеться, редагував і видавав саме Дмитро Чижевський, але, як впливає із листа, залишився ними незадоволений. Див.: *Лосский Н.О. Воспоминания. Жизнь и философский путь*. Hrsg. von D. Tschizewskij. — München, 1968. Згодом спогади М. Лосського було двічі перевидано в Росії (СПб., 1994; М., 2009).

¹⁹⁴ Ганс-Георг *Гадамер* (1900—2002) — німецький філософ, один із найвидатніших мислителів другої половини ХХ століття, засновник філософської герменевтики. Чижевський був знайомий із Гадамером ще з часів філософських студій у Фрайбурзі, де вони обидва навчалися у Гусерля. Гадамер із дружиною часто відвідували Чижевського і в ті роки, коли він викладав у Галле, підтримуючи із ним дружні стосунки. Згодом

нятий¹⁹⁵. Затем были разные чехи, хотя и симпатичные, но утомительные; вероятно, утомляет даже и 10 часов разговора по-чешски, хотя теперь все чехи хорошо говорят по-немецки — и не хотят говорить по-русски. Раскаиваются в полторастолетней любви. Между тем, в противоположность нашему опыту — сейчас немало чехов, прекрасно говорящих по-русски, но у интеллигенции накопилось много желчи в виду двадцатилетних попыток навязать им чтение переводов (или и оригиналов) бездарнейших советских писателей, а у всего населения — ненависть к языку, которым их откармливали в школе учителя, сами не вполне владевшие русским языком.

К тому же, в ЧСР русских не пускали, кто приезжал — был почти всегда чекист или близкий к таковому. И во время конгресса я жил в общежитии, где встречался с сотнями русских, смотрящих на весь мир, как на свою несправедливо у них отнятую собственность. Изжить это будет когда-то трудно.

Пока всего наилучшего. Я жду статьи о Победоносцеве, а Вы ожидайте (не безнадежно) моего письма с замечаниями к «Путям» — буду писать его по вечерам, скоро каникулы.

Привет Ксении Ивановне.

Ваш Дм. Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 29. — Folder 2. — 2 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

18.09.70

Дорогой отец Георгий!

Спасибо за Вашу открытку из Дельф. Сожалею, что мне сейчас не удастся поездка в Париж, где я мог бы с Вами встретиться. Сожалею и о том, что

Гадамер переймався пошуками ординарної професури для Чижевського і приїздив до нього в Марбург. Під час перебування Чижевського у науковому відрядженні до Німеччини (1956) Гадамер (на той час — декан філософського факультету Гайдельберзького університету) особисто сприяв його призначенню на посаду гостьового професора і тимчасового директора Інституту славістики Гайдельберзького університету. Високо цінуючи Чижевського як науковця, Гадамер надавав йому свою підтримку і в наступні роки — зокрема, він рекомендував його до Гайдельберзької академії наук, дійсним членом якої Чижевський став 1962 року; брав активну участь у його ювілейних ушануваннях; допоміг йому отримати пенсію. В архіві Д. Чижевського зберігаються листи Гадамера. Невеличкі спогади останнього, присвячені Чижевському (1998), опублікував В. Янцен. Див.: *Гадамер Ханс-Георг*. Воспоминания о Чижевском // *Чижевский Д.И.* Избранное: В 3 т. — Т. 1. Материалы к биографии (1894—1977). — М., 2007. — С. 281—282.

¹⁹⁵ Д. Чижевський був членом Міжнародної гегелівської спілки і постійно відвідував засідання філософського гуртка Гадамера (запрошення на засідання збереглися в архіві Чижевського). Він, напевно, був одним із небагатьох, хто розумів глибину досліджень Гадамера і міг із ним дискутувати.

Вы не приехали на конгресс в Зальцбург и Регенсбург. Несмотря на сравнительно небольшое число участников (около 150-ти, в том числе 6 из Америки), было несколько интересных докладов. В том числе, очень интересный — о заключении св. Мефодия в монастыре¹⁹⁶ (не в Эльвангене, как считалось до сих пор), о Маккавейских книгах¹⁹⁷ в Острожской Библии¹⁹⁸ и еще о ряде тем. Я, м<ежду> пр<очим>, открыл церковнославянское стихотворение, написанное, по всей вероятности, св. Мефодием. Мое сообщение об этом уже печатается¹⁹⁹.

В остальном — я пока работаю довольно интенсивно, тем более, что мне не надо было ездить в Кельн, что дает мне свободное время, хотя и очень подрывает мои «финансы». Занят я был, впрочем, по большей части подготовкой к печати перепечаток старых текстов или диссертаций своих учеников. Постепенно готовлю библиографические «дополнения» (Вам, впрочем, вероятно, уже известные) к Вашим «Пулям русского богословия».

На Зальцбургско-Регенсбургском конгрессе я был «президентом», что, правда, было весьма утомительно, но позволило мне познакомиться с рядом епископов (немецких, югославянских и даже с епископом из Монако!) и с кардиналом из курии (хорватом)... Многое было также интересно. Регенсбургский епископ занят, между прочим, попыткой сблизить формуляр немецкой католической литургии с православной литургией.

Пошлю Вам в ближайшее время несколько оттисков. Вскоре выйдет также сборник статей о слав<янской> литературе барокко. «Враг барокко» Берков²⁰⁰ (которого Трубецкой считал самым глупым из своих студен-

¹⁹⁶ Св. Мефодій (815—885) — один із двох славетних солунських братів, християнських просвітників і проповідників, творців слов'янської абетки і церковнослов'янської мови, архієпископ Моравії та Паннонії. Йдеться про трирічне ув'язнення св. Мефодія у швабському монастирі Райхенау, спричинене боротьбою баварських єпископів проти утвердження в Моравії слов'янської мови богослужіння.

¹⁹⁷ Макавейські книги — неканонічні старозавітні книги, що описують подвиги Макавеїв, захисників і сповідників віри у боротьбі проти сирійського царя Антиоха Єпіфана, який провадив жорстку політику елінізації Іудеї. У православних виданнях Біблії вміщено три книги Макавеїв (четверту вважають апокрифом).

¹⁹⁸ Острозька Біблія — перше повне друковане видання всіх книг Св. Письма церковнослов'янською мовою, здійснене 1581 року в Острозі друкарем І. Федоровим, на ініціативу кн. Костянтина Острозького. Вміщує три книги Макавеїв (переклади текстів подано відповідно до грекомовної версії Біблії — Септуагінти).

¹⁹⁹ Див.: Чижевский Д. К истории старославянских акростихов // Československá rusistika. — 1971. — 16, 4. — S. 191.

²⁰⁰ Павло Наумович Берков (1896—1969) — радянський літературознавець, бібліограф, джерелознавець, автор численних праць з історії російської літератури, член-кореспондент АН СРСР із 1960-го, іноземний член Німецької АН (НДР) з 1967-го. П. Берков рішуче заперечував існування російського бароко й убачав у російській поезії та драматургії кінця XVII століття зародження класицизму.

тов²⁰¹) решил (перед смертю) примириться со мной (я с ним никогда не ссорился) и напечатал несколько хвалебных строк обо мне в сборнике в честь Адриановой-Перетц²⁰². Вероятно, это откроет путь к цитированию моих работ в Сов<етской> России.

Была здесь Таня. Она занята Ипатьевской летописью. К сожалению, ей приходится (на основе фото рукописей и иными путями) установить полную недоброкачество старых изданий (даже издание Шахматова²⁰³). Кажется приготовленный ею текст Киевской части летописи (до 1200 года) вскоре появится. Она недавно только улетела в США и, к счастью, еще попала туда. Я собирался на комениологическую конференцию в Праге, но, в конце концов, не полетел (кашляю после малоудачного Гегелевского конгресса в Штутгарте).

Сердечные приветы Вам и Ксении Ивановне.

Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. — C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 29. — Folder 2. — 2 арк.

Оригінал. Машинопис. Підпис — автограф.

* * *

ARCHIV FUR DAS STUDIUM
DER NEUEREN SPRACHEN UND LITERATUREN

im Georg Westermann Verlag Braunschweig
Heidelberg, den
Unterer Fauler Pelz 2

Slavistische Redaktion
Prof. Dr. D. Tschizewskij
4.3.72

Дорогой отец Георгий!

²⁰¹ Кн. Микола Сергійович *Трубецької* (1890—1938) — російський лінгвіст, філософ, публіцист, один із теоретиків і політичних лідерів євразійського руху. Один з очільників Празького лінгвістичного гуртка (активну участь у роботі якого брав і Чижевський) і творців школи слов'янського структуралізму у лінгвістиці, засновник фонології. Від 1922 року і до кінця життя Микола Трубецької викладав слов'янські мови і літературу у Віденському університеті. Павло Берков навчався в останньому у 1921—1923 роках і закінчив його зі ступенем доктора філософії (в галузі літературознавства).

²⁰² Див.: *Берков П.Н.* Книга в поэзии Симеона Полоцкого // Литература и общественная мысль древней Руси: К 80-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР В.П. Адриановой-Перетц. — Ленинград, 1969. — С. 260—266. — (Труды Отдела древнерусской литературы; Т.24).

Варвара Павлівна *Адріанова-Перетць* (1888—1972) — радянський літературознавець, фахівець з історії літератури Києво-Руської доби, член-кореспондент АН СРСР.

²⁰³ Олексій Олександрович *Шахматов* (1864—1920) — російський академік-славист, зробив визначний внесок у реконструкцію і вивчення киево-руських літописів. Йдеться про видання Іпатіївського літопису за його редакцією 1908 року: Полное собрание русских летописей. — Т. 2. Ипатьевская летопись. — СПб., 1908. — XVI с. — 938 стлб. — 87 с.

С нетерпением жду присылки из издательства новых вещей, которые хочу Вам выслать, жду также и первых номеров со славянским материалом «Архива», который выходит теперь в расширенном формате и впервые со специальным славистическим отделением, в котором, правда, первое время будут появляться главным образом рецензии и мелкие заметки (в каждом номере, во всяком случае, — минимум одна статья).

Иной новый материал надо еще окончательно оформить: швейцарское издательство, несколько лет тому назад начавшее подготовку нового издания четырехтомного Ибервега²⁰⁴, вынуждено было приостановить печатание: оба редактора неожиданно умерли (сначала П. Вильперт в Кельне, затем Г. Барт в Цюрихе)²⁰⁵. Сейчас издание решили возобновить. Я постараюсь дать весь славянский материал, начиная с древнейших времен, т. е., с Кирилла и Мефодия²⁰⁶. Постараюсь закончить к осени (многое уже было подготовлено). В связи с этим пошлю Вам копию — указания литературы, вероятно, пригодятся Вам. Вы, между прочим, не ответили, получили ли Вы небольшой список литературы к старорусскому периоду, который (список) я Вам выслал в начале года.

Сейчас я должен постараться к концу года написать еще три статьи, две не совсем новые — о Чаадаеве и Тютчеве²⁰⁷ (выйдут в Швейцарии) и новую о славянском эвгемеризме, об этом я писал в сборнике в память

---

²⁰⁴ Фридрих *Ibervet* (1826—1871) — немецкий философ та историк філософії, учень відомого німецького психолога та філософа Ф. Е. Бенекє.

²⁰⁵ Мова йде про перевидання підручника Ф. Ібервега «Очерк истории философии», який витримав до 1928 року 12 видань. 1955 року видавничі права на підручник було передано швейцарсько-німецькому видавництву Бенно Швабе & Ко. Для підготовки 13-го видання підручника було створено міжнародну редакцію, яка розробила принципи та проспект видання й ухвалила рішення збільшити його обсяг до 8 томів. Зберігаючи загальний методологічний підхід Ф. Ібервега до аналізу історико-філософського процесу, редакція мала намір розширити нарис всесвітньої історії філософії. На ініціативу головного редактора нового видання, відомого перекладача Миколи Кузанського, історика філософії Пауля Вільперта (1906—1967), і редактора 8-го тому, присвяченого філософії ХХ століття, швейцарського філософа Ганса Барта (1890—1965), Дмитра Чижевського було призначено відповідальним редактором відділу слов'янської філософії ХХ століття (у зібранні окремих відбитків Чижевського зберігся проспект цього видання: *Wilpert Paul. Editionsbericht. Die Neugestaltung des "Ueberweg"* // *Archiv für Geschichte der Philosophie*. Berlin 1961, Band 43, Heft 1, S. 85—99). Через раптову смерть Х. Барта і П. Вільперта перевидання підручника було відкладено на невизначений час, і Чижевський не зміг взяти у ньому участь, хоча, як впливає з листа до о. Георгія Флоровського, здійснив значну роботу з підготовки свого розділу про філософію у слов'янських країнах [*В. Янцен*].

²⁰⁶ Брати Кирило (827—869) і Мефодій (815—885) — слов'янські просвітителі та проповідники християнства, творці слов'янської азбуки, брати з м. Солунь (Фессалоніки). Канонізовані православною та католицькою церквами.

²⁰⁷ Федір Іванович Тютчев (1803—1873) — російський поет, дипломат, публіцист, член-кореспондент Петербурзької АН з 1857 року.

Мавера²⁰⁸, но пока сборник не вышел и даже не печатается, будто бы в виду трудностей набора греческого текста (мы уже до этого дошли, «мы» — в этом случае, впрочем, — итальянские слависты).

Надеюсь получить вскоре книгу о Шеллере и Влад<имире> Соловьеве²⁰⁹ — она, впрочем, страшно дорога, стараюсь получить ее «на счет аглицкого короля», как писал Гоголь.

А статью от Вас — вступление к публикации либеральных статей Победоносцева — которые я получил переписанными на машинке от ас<исс-тента>. Если Вам не совсем памятно, какие статьи это были, могу Вам сообщить. Мы охотно бы их напечатали, но без вступления они будут мало понятны читателю, т. е. мало понятны причины, по которым мы их издаем.

Стоит теплая весна, почти лето. Было мало дождей, но пока нет основания говорить о засухе. Ее не было и в 1921 году, когда жаркое лето и недостаток осадков оказался катастрофическим для России и очень мало повлиял тут.

Сердечные приветы и наилучшие пожелания к Воскресению Христову. Приветы Ксении Ивановне.

Ваш Дмитрий Чижевский.

Princeton University Library. Department of Rare Books and Special Collections. C0856: Georges Florovsky Papers. Correspondence. — Box 30. — Folder 2. — 2 арк.

Оригінал. Бланк. Машинопис. Підпис — автограф.

Ірина Валявко — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України, науковий співробітник Української вільної академії наук (УВАН) у США. Сфера дослідницьких інтересів: чижевськознавство, історія української філософії.

---

²⁰⁸ Джованні Мавер (1891—1970) — італійський славіст і полоніст, професор Падуанського та Римського університетів, почесний доктор Варшавського університету і дійсний член Польської академії наук, засновник журналу слов'янських досліджень «Ricerche Slavistiche» при Римському університеті. Д.І. Чижевський листувався з ним.

²⁰⁹ Йдеться про працю: *Dahm Helmut. Vladimir Solov'ev und Max Scheler. Ein Beitrag zur Geschichte der Phänomenologie im Versuch einer vergleichenden Interpretation.* — München — Salzburg, 1971. Картку з вихідними даними цієї книги прикладено до листа Г. Флоровського від 15 березня 1972 року. Перший варіант: *Dahm Helmut. Vladimir Solov'jev und Max Scheler. Versuch einer vergleichenden Interpretation.* Mainz, 1953 (Phil. Diss., Maschinenschrift).

Макс Шелер (1874—1928) — німецький філософ і соціолог, один із засновників філософської антропології. Володимир Соловйов — див. прим. 142.